

บทที่ 3

แนวคิด ทฤษฎี และวรรณกรรมปริทัศน์

3.1 แนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้ประกอบด้วย นิยามคนจน ดัชนีชี้วัดระดับความยากจน แนวคิดเกี่ยวกับเส้นความยากจน การวัดความยากจนในประเทศไทย แนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการณ์ซื้อสินค้าของแต่ละชั้นรายได้ แนวคิดเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้เกิดการกระจายตัวของราคาในแต่ละพื้นที่ และการจัดทำดัชนีราคาผู้บริโภคโดยสำนักดัชนีเศรษฐกิจการค้ากระทรวงพาณิชย์ ดังจะกล่าวในรายละเอียดต่อไป

3.1.1 นิยามความยากจน

เมื่อกล่าวถึง ความยากจน โดยทั่วไปจะหมายถึงความยากจนในเชิงเศรษฐกิจ (Monetary Dimension) (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย [ทีดีอาร์ไอ], 2545) นั่นคือพิจารณา ที่ระดับรายได้ หรือฐานะทางเศรษฐกิจของบุคคลว่ามีรายได้ไม่เพียงพอต่อการดำรงชีพได้ตามมาตรฐานขั้นต่ำ หรือ มีรายได้ต่ำกว่ามาตรฐานคุณภาพชีวิตขั้นต่ำที่ยอมรับในแต่ละสังคม เมื่อนิยามความยากจนอิงกับการขาดแคลนรายได้เช่นนี้ เครื่องมือที่ใช้ในการวัดสถานะความยากจนจึงใช้รายได้หรือรายจ่ายของครัวเรือน และแนวทางในการแก้ไขปัญหา ก็จะมุ่งเน้นที่การเพิ่มรายได้ของครัวเรือน โดยการปรับปรุงและเพิ่มประสิทธิภาพการใช้ปัจจัยการผลิตและกระบวนการผลิตสินค้าและบริการที่ดำเนินการโดยคนจน การปรับปรุงสภาพแวดล้อมของตลาดในด้านต่างๆ ให้เอื้ออำนวยต่อคนจน ตลอดจนการให้เงินอุดหนุนในรูปแบบต่างๆ เช่น เบี้ยยังชีพคนชรา เป็นต้น

ปัจจุบันได้มีแนวคิดใหม่ในการแก้ไขปัญหาความยากจน โดยในมุมมองใหม่นี้มิได้พิจารณาเฉพาะการมีรายได้น้อยหรือการบริโภคน้อยเท่านั้น แต่ยังครอบคลุมถึงมิติอื่นๆ ที่มีใช้ตัวเงิน (Non-monetary Dimension) ดังที่ปรากฏอยู่ในคำนำของรายงานการพัฒนาโลก 2000/2001 (อ้างถึงใน ทีดีอาร์ไอ, 2545) การขจัดความยากจน ดังนี้ ความยากจน มิได้จำกัดแต่เพียงการมีรายได้น้อยและการบริโภคน้อยเท่านั้น หากยังครอบคลุมถึงการขาดโอกาสด้านการศึกษา การรักษาพยาบาล และโอกาสอื่นในการพัฒนาคน การไร้ซึ่งอำนาจ การขาดสิทธิขาดเสียง ตลอดจนการตกอยู่ในความเสี่ยง และความหวาดกลัว

เมื่อนิยามความยากจนอิงกับมิติด้านอื่นๆ ที่กว้างขึ้น เช่น ความขาดแคลนโอกาสในด้านต่างๆ และขาดแคลนอำนาจและสิทธิ ของบุคคล เครื่องมือที่ใช้ในการวัดสถานะความยากจนจึงกว้างขึ้นเช่นกัน นั่นคือดูที่ศักยภาพของคนจนว่าได้รับการเสริมสร้างและพัฒนาอย่างไร เช่น การขยายโอกาสในการเข้าถึงบริการพื้นฐานทางสังคมต่างๆ ของรัฐ อาทิ การศึกษา การสาธารณสุข ควบคู่ไปกับการเพิ่มโอกาสในการเข้าถึงปัจจัยการผลิต เช่น ที่ดิน ทน และตลาด ตลอดจนการกระจายอำนาจการบริหารจัดการทรัพยากร และอำนาจทางการเมืองให้กับท้องถิ่น ได้มีส่วนร่วมมากขึ้น

มิติความยากจน สามารถแบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ ความยากจนเชิงสัมบูรณ์ (Absolute poverty) คือการวัดความยากจนโดยคำนวณความต้องการขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของครัวเรือนออกมาเป็นตัวเลข เรียกว่า “เส้นความยากจน (Poverty line)” เพื่อใช้เปรียบเทียบกับรายได้ของครัวเรือน และอีกด้าน คือ ความยากจนเชิงสัมพัทธ์ (Relative poverty) เป็นการวัดความยากจนโดยใช้การเปรียบเทียบมาตรฐานการดำรงชีวิตของครัวเรือน กับมาตรฐานคุณภาพชีวิตของสังคมโดยเฉลี่ย ซึ่งก็คือ “การวัดความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ (Income inequality)” นั่นเอง

3.1.2 ดัชนีชี้วัดระดับความยากจน

งานศึกษาเกี่ยวกับวิธีวัดความยากจนเริ่มมีการศึกษามากขึ้นเริ่มต้นจากการศึกษาของ Sen (1976) และการศึกษาส่วนใหญ่ก็ศึกษาต่อจากงานของ Sen ซึ่งศึกษาถึงการจำแนกคนจนออกจากประชากรทั่วไป โดยใช้จำนวนคนที่อยู่ใต้เส้นความยากจน (อัตราส่วนต่อคน) หรือระยะห่างระหว่างรายได้ของคนจนทั้งหมดจากเส้นความยากจน (ช่องว่างความยากจน)

3.1.2.1 อัตราส่วนต่อคน (Head-count ratio)

ดัชนีวัดความยากจนนี้ ใช้จำแนกคนจนออกจากประชากรทั้งหมด โดยคิดจำนวนประชากรที่รายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนให้เป็นสัดส่วนกับประชากรทั้งหมด ซึ่งสัดส่วนต่อคนสามารถเขียนได้ดังนี้

$$H = \frac{q}{n} \dots\dots\dots (3.1)$$

โดยที่ q คือจำนวนคนจน และ n คือ จำนวนประชากรทั้งหมด

ดัชนีวัดความยากจนนี้เป็นดัชนีที่ได้รับความนิยมมาก เพราะสามารถระบุสถานการณ์ความยากจนและจำนวนคนจนได้ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้จะคำนวณได้ง่ายถ้ารู้เส้นความยากจน แต่ก็ยังเป็นวิธีจำแนกอย่างหยาบที่ไม่สมบูรณ์แบบ เนื่องจากอัตราส่วนต่อคนจะไม่ตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงรายได้ของคนจนและการโอนย้ายรายได้ระหว่างคนจน หรือการโอนย้ายรายได้ระหว่างคนจนกับคนที่ไม่จน นอกจากนี้ยังไม่ได้สะท้อนถึงความแร้นแค้นที่คนจนได้รับ ด้วยจำนวนที่เท่ากันของคนสอง

กลุ่ม กลุ่มหนึ่งมีรายได้ใกล้เคียงกับเส้นความยากจน และอีกกลุ่มมีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจนมาก คนจนสองกลุ่มนี้จะมีความร่ำรวยแตกต่างกัน ถ้าระยะห่างจากเส้นความยากจนวัดระดับความร่ำรวยได้ ดังนั้นความแตกต่างโดยรวมน่าจะเป็นอีกวิธีหนึ่งที่ใช้วัดความยากจน การวัดความยากจนแบบนี้เรียกว่า ช่องว่างความยากจน (Poverty gap)

3.1.2.2 ดัชนีช่องว่างความยากจน (Poverty gap index)

ดัชนีนี้อยู่บนพื้นฐานของผลรวมของส่วนต่างทั้งหมดของรายได้ของคนจนจากเส้นความยากจน สมมติให้คนหนึ่งมีรายได้ x_i ช่องว่างความยากจน จะเขียนได้ดังนี้

$$g_i = z - x_i \quad \dots\dots\dots (3.2)$$

โดยที่ g_i คือ ช่องว่างความยากจน และ z คือ เส้นความยากจน

ดังนั้น ดัชนีช่องว่างความยากจน คือ

$$I = \frac{\sum g_i}{q \cdot z} \quad \dots\dots\dots (3.3)$$

โดย q คือ จำนวนคนจน แต่ดัชนีนี้มีจุดอ่อนตรงที่ไม่สามารถบอกถึงความไม่เท่าเทียมกันระหว่างคนจนได้

ดัชนีชี้วัดความยากจนที่กล่าวมาทั้งสองดัชนีข้างต้น จะไม่สนองต่อการโอนย้ายรายได้ระหว่างคนจน การโอนย้ายรายได้จากคนที่จนมากไปยังคนที่จนน้อยกว่าควรจะทำให้ความยากจนที่วัดได้สูงขึ้น ลองพิจารณาในกลุ่มคนที่มียาได้ 1, 2, 3, 4, 5 บาท ตามลำดับ ถ้าเส้นความยากจนคือ 6 บาท ดังนั้นผลรวมช่องว่างความยากจนจะเท่ากับ 15 ถ้ารายได้ของคนที่ย้ายไปยังคนที่จนน้อยที่สุด 50 สตางค์ รายได้ของคนทั้งนี้จะกลายเป็น 0.5, 2, 3, 4, 5.5 หลังจากการโอนย้ายแล้ว อัตราส่วนต่อคน และดัชนีช่องว่างความยากจนยังคงไม่เปลี่ยนแปลง แต่ระดับปัญหาความร่ำรวยที่คนจนได้รับได้เปลี่ยนไปแล้ว การโอนย้ายรายได้นี้สามารถมองได้เป็นผลของการกระจายรายได้ระหว่างคนจน

ดังนั้น วิธีที่ใช้ในการวัดความยากจนควรมีคุณสมบัติ 3 ประการ ดังนี้

- 1) การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของจำนวนคนจน
- 2) การตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงรายได้ของคนจน หรือช่องว่างความยากจน
- 3) การตอบสนองต่อการโอนย้ายรายได้ระหว่างคนจน หรือการกระจายได้ในกลุ่มคนจน และระหว่างกลุ่มคนจนกับกลุ่มที่ไม่ใช่คนจน

3.1.2.3 ดัชนีความยากจนของ Sen (Sen's Poverty Index)

Amartya Sen (1976) ได้สร้างวิธีวัดความยากจนขึ้นมาใหม่เพื่อแก้ไขจุดบกพร่องของอัตราส่วนต่อคน และดัชนีช่องว่างความยากจน โดยมีแนวคิดว่าการวัดความยากจนควรประกอบด้วยลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ ซึ่งสามารถตอบคำถามที่เกี่ยวกับความยากจน 2 คำถามคือ มีจำนวนคนจนเท่าไร และมีลักษณะความจนเป็นอย่างไร ซึ่งวิธีวัดความยากจนของ Sen มีดังนี้

เริ่มจากการเรียงลำดับคนจนตามรายได้

$$x_1 \leq x_2 \leq x_3 \leq \dots \leq x_q \quad \dots\dots\dots (3.4)$$

โดย x_i คือ รายได้ของคนจนคนที่ i ($i = 1, 2, 3, \dots, q$)

จากนั้น สมมติให้สวัสดิการของคนจนเพิ่มแบบหนึ่งต่อหนึ่งกับรายได้

$$W(x_1) \leq W(x_2) \leq W(x_3) \leq \dots \leq W(x_q) \quad \dots\dots\dots (3.5)$$

ถ้าคนจนทุกคนมีรายได้เท่ากันและเท่ากับ m (รายได้เฉลี่ยของคนจน) ช่องว่างความยากจนรวมจะเขียนได้ดังนี้

$$\sum g_i = q(z - m) \quad \dots\dots\dots (3.6)$$

และช่องว่างความยากจนเฉลี่ย คือ

$$g = (z - m) \quad \dots\dots\dots (3.7)$$

จะได้ดัชนีช่องว่างความยากจน

$$I = \frac{(z - m)}{z} \quad \dots\dots\dots (3.8)$$

ดัชนีที่ Sen สร้างขึ้นนี้จะนำไปตามสัจพจน์ (Axioms) 4 ประการ คือ

1) **Focus Axiom:** ตามสัจพจน์นี้ดัชนีชี้วัดความยากจนต้องตอบสนองต่อรายได้และจำนวนคนจนเท่านั้น เนื่องจากมีแนวคิดว่าการวัดความยากจนเป็นลักษณะของคนจนเท่านั้น ไม่ใช่ลักษณะโดยทั่วไปของประชากรทั้งประเทศ ดังนั้นดัชนีควรเป็นอิสระจากรายได้ของคนรวย

2) **Monotonicity Axiom:** ตามสัจพจน์นี้ดัชนีชี้วัดความยากจนต้องตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงรายได้ของคนจนแต่ละคน กล่าวคือ ถ้าสมมติให้สิ่งอื่นไม่เปลี่ยนแปลง การที่รายได้ของคนจนคนหนึ่งลดลงต้องทำให้ความยากจนเพิ่มขึ้น

3) **Continuity Axiom:** ตามสัจพจน์นี้ดัชนีชี้วัดความยากจนต้องเป็นฟังก์ชันต่อเนื่อง (Continuous function) กับรายได้

4) **Transfer Axiom:** ตามสัญพจน์นี้ดัชนีชี้วัดความยากจนต้องตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงการกระจายรายได้ของคนจน

ดัชนีชี้วัดความยากจนของ Sen ที่มีคุณสมบัติตามสัญพจน์ข้างต้น สามารถทำให้อยู่ในรูปทั่วไปด้วยการถ่วงน้ำหนักช่องว่างความยากจน (g) ของคนจนทุกคน จะได้ดัชนีของ Sen (Sen's Index), P_s ดังนี้

$$P_s = A \sum_{i=1}^q g_i v_i \quad \dots\dots\dots (3.8)$$

โดยที่ v_i คือ ค่าถ่วงน้ำหนักของช่องว่างความยากจนซึ่งไม่มีค่าเป็นลบ Sen ได้กำหนดให้ค่าถ่วงน้ำหนักนี้ เท่ากับลำดับของสวัสดิการ (Welfare) ที่เรียงลำดับจากมากไปหาน้อยของคนจน หมายความว่า ค่าถ่วงน้ำหนักของช่องว่างความยากจน g_i ของคนที่ i จะเท่ากับ $(q+1-i)$ ถ้ามีคนจนที่มีรายได้เท่ากับคนที่ i อยู่จำนวน $(q+1-i)$ คน ดัชนีของ Sen สามารถเขียนได้เป็น

$$P_s = A \sum_{i=1}^q g_i (q+1-i) \quad \dots\dots\dots (3.9)$$

โดยที่ A คือค่าคงที่ปรับให้เป็นปกติ (Normalization constant) ค่าของ A จะได้จากการกำหนดให้คนจนทุกคนมีรายได้เหมือนกัน ดังนั้น P_s ควรจะเท่ากับผลของอัตราส่วนต่อคนคูณกับดัชนีช่องว่างความยากจน ในกรณีนี้จะได้ดัชนีความยากจน ดังนี้

$$P_s = H \cdot I \quad \dots\dots\dots (3.10)$$

$$P_s = \frac{q}{n} \frac{(z-m)}{z}$$

จาก (3.9) และ (3.10) จะได้

$$A \sum_i g_i (q+1-i) = \frac{q}{n} \frac{(z-m)}{z} \quad \dots\dots\dots (3.11)$$

และ

$$A(z-m) \frac{(q+1)}{2} = \frac{q}{n} \frac{(z-m)}{z} \quad \dots\dots\dots (3.12)$$

โดยที่

$$\sum_{i=1}^q (q+1-i) = \frac{q(q+1)}{2}$$

$$A = \frac{1}{n} \frac{1}{z} \frac{2}{q+1}$$

$$A = \frac{2}{(q+1)nz}$$

จาก (3.9) และ (3.12) คำนีความยากจนจะเท่ากับ

$$P_s = \frac{2}{(q+1)nz} \sum_{i=1}^q g_i (q+1-i) \quad \dots\dots\dots (3.13)$$

ถึงแม้ว่า คำนีความยากจนของ Sen จะเป็นไปตามสัจพจน์ทั้งหมดที่กล่าวมาข้างต้น แต่ยังมีข้อวิจารณ์ว่าไม่เป็นไปตามสัจพจน์ของการโอนย้ายจาก ล่างสู่บน (Strong upward transfer Axiom) สัจพจน์ของการ โอนย้ายจากล่างสู่บนหมายถึงการโอนย้ายรายได้จากคนที่จนมากกว่าไปยังคนที่จนน้อยกว่า และทำให้คนที่จนน้อยกว่านี้ขึ้นไปอยู่เหนือเส้นความยากจน ซึ่งเหตุนี้จะทำให้จำนวนคนจนลดลง กรณีนี้จะเกิดข้อขัดแย้งบางอย่าง จากแนวคิดของ Sen การ โอนย้ายจากล่างสู่บนอาจทำให้จำนวนคนจนลดลงโดยการทำให้คนที่จนน้อยไปอยู่เหนือเส้นความยากจน ขณะเดียวกันก็ทำให้ช่องว่างความยากจนเพิ่มขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นทั้งสองนี้จะให้ผลในทางตรงข้ามกัน ท้ายที่สุดก็จะไม่ทำให้ คำนีความยากจนสูงขึ้น

3.1.2.4 ส่วนขยายของคำนี Sen (The extension of Sen's Index)

มีการศึกษาหลายงานที่ปรับปรุงคำนีความยากจนของ Sen ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะวิธีของ Kakwani (1980) หรือ การวัดความยากจนของ Kakwani (Kakwani's Poverty Measure) เพื่อให้พอมองเห็นภาพของค่านีวัดความยากจน โดยปรับปรุงจากคำนีของ Sen

Kakwani (1980) ได้ปรับคำนีความยากจนของ Sen (1976) เพื่อให้เป็นไปตามเงื่อนไขการโอนย้าย เงื่อนไขสำหรับการโอนย้ายรายได้มีดังนี้

- 1) สำหรับการโอนย้ายรายได้ระหว่างคนจนคู่ใด ๆ เมื่อคนที่จนกว่าเป็นผู้โอน ควรจะวัดความยากจนได้เพิ่มขึ้น
- 2) ณ จุดต่ำสุดของรายได้ ควรมีการถ่วงน้ำหนักที่มากกว่า ณ จุดสูงสุดของรายได้ เมื่อมีการ โอนย้ายรายได้จากคนจนมากไปยังคนจนน้อย

Kakwani เปลี่ยนค่าถ่วงน้ำหนักเป็น

$$v_i = (q+1+i)^k \quad \dots\dots\dots (3.14)$$

โดยที่ k เป็นค่าคงที่ ถ้า k เท่ากับ 1 จะเป็นค่าถ่วงน้ำหนักที่ใช้ในคำนีของ Sen ค่าของ k จะแสดงถึงความพึงพอใจของสังคม ที่ตอบสนองต่อการโอนย้ายรายได้ ณ สถานะรายได้ต่าง ๆ กัน ถ้าค่า $k > 1$ เมื่อมีการโอนย้ายรายได้จำนวนหนึ่งระหว่างคนจนสองคน ด้วยส่วนต่างของรายได้จำนวนเท่ากันนี้ จะยิ่งส่งกระทบที่มากขึ้นถ้ามีคนจนอีกสองคนที่โอนย้ายรายได้กันยากจนกว่าสองคนข้างต้น ซึ่งค่าถ่วงน้ำหนักอาจมีส่วนเพิ่มขึ้นขึ้นอยู่กับคนจนว่ามีลักษณะเช่นไร

ดัชนีของ Kakwani ที่แตกต่างจากดัชนีของ Sen จะเป็น

$$P_k = \frac{q}{nz \sum i^k} \sum g_i (q+1-i)^k \dots\dots\dots (3.15)$$

P_k จะมีค่าอยู่ระหว่าง 0 ถึง 1 ซึ่งดัชนีที่ได้นี้จะเป็นไปตามสัญพจน์ของ Sen ทุกประการ แต่อย่างไรก็ตามจะเป็นไปตามสัญพจน์การโอนย้ายอย่างแท้จริงเมื่อค่า k มากกว่าหนึ่ง

3.1.3 แนวคิดเกี่ยวกับเส้นความยากจน

เส้นความยากจนแสดงจุดเริ่มต้นของระดับรายได้ที่แบ่งแยกคนยากจนออกจากคนกลุ่มอื่น หรือค่าใช้จ่ายที่เพียงพอต่อการยังชีพ ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี แต่มีอย่างน้อย 3 วิธีที่นิยมใช้กันทั่วไป (อิสรา ศานติศาสตร์, 2538) วิธีแรก กำหนดเส้นความยากจนจากระดับมาตรฐานการครองชีพของแต่ละสังคม วิธีที่สอง ใช้เส้นความยากจนจากมาตรฐานการครองชีพที่สมาชิกหรือตัวแทน หรือหน่วยงานที่รับผิดชอบในแต่ละสังคมกำหนดขึ้น ทั้งสองวิธีเป็นการวัดความยากจนโดยเปรียบเทียบหรือโดยสัมพัทธ์ และถูกวิจารณ์ว่าไม่มีหลักเกณฑ์ที่แน่นอนและอาจแปรเปลี่ยนไปได้ตามมุมมองสังคม ถึงแม้จะแสดงถึงการมีอยู่ของคนจน แต่ไม่ได้สะท้อนถึงลักษณะและขอบเขตของความยากจนซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการวางแผนนโยบายเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของรัฐ วิธีที่สาม เป็นการวัดความยากจนสัมบูรณ์ เป็นวิธีที่ได้รับการยอมรับและใช้กันมากที่สุดในหลาย ๆ ประเทศ รวมทั้งประเทศไทย มีจุดเด่นอยู่ที่วางรากฐานอยู่บนการวิเคราะห์ทางวิทยาศาสตร์ เกี่ยวกับความต้องการทางด้านต่าง ๆ ของร่างกายและจิตใจ ซึ่งวิธีนี้บางครั้งเน้นคุณค่าทางอาหารที่ร่างกายควรได้รับ และรู้จักกันโดยทั่วไปว่าเป็นการกำหนดเส้นความยากจนโดยวิธีทางโภชนาการ หรือสารอาหาร (Nutritional approach)

การศึกษาเกี่ยวกับเส้นความยากจนในยุคแรก เป็นการประมาณสินค้าและบริการที่จะสนองความต้องการขั้นต่ำของการยังชีพของมนุษย์ สินค้าและบริการเหล่านี้จะแปลงให้อยู่ในรูปตัวเงิน ซึ่งแสดงถึงระดับรายได้ที่จำเป็นสำหรับมาตรฐานการครองชีพที่เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในชุมชน ซึ่งวิธีการนี้ถูกนำไปใช้ในการศึกษาเชิงประจักษ์อย่างแพร่หลาย ต่อมา Orchansky (1965) (อ้างถึงใน Duangkamon Chotikapanich, 1990) ได้ปรับปรุงวิธีสร้างเส้นความยากจนขึ้นใหม่ โดยปรับเส้นความยากจนด้วยขนาดของครัวเรือนซึ่งอยู่บนพื้นฐานของเรื่องการประหยัดจากขนาด กล่าวคือ ครัวเรือนที่มีสมาชิก 2 คน ไม่จำเป็นต้องบริโภคเป็น 2 เท่าของครัวเรือนที่มีสมาชิก 1 คนเพื่อให้ได้สวัสดิการที่เท่ากัน ตัวแปรที่นำมาใช้ปรับขนาดครัวเรือนนี้ได้แก่ เพศของหัวหน้าครอบครัว จำนวนเด็กในครัวเรือน และมีการปรับความต้องการของครัวเรือนซึ่งแตกต่างกันตามแหล่งที่อยู่อาศัย ตัวแปรที่นำมาปรับค่าเหล่านี้จะแสดงถึงความแตกต่างของแต่ละครัวเรือน หลังจากนั้นก็จะประมาณค่าใช้จ่ายด้านอาหารขั้นต่ำจากปริมาณอาหารที่เพียงพอต่อการยังชีพของครัวเรือน ค่าใช้จ่ายด้าน

อาหารนี้จะถูกนำมาหารด้วยสัดส่วนรายได้ จะได้สัดส่วนรายได้ที่จ่ายเพื่อซื้ออาหารของครัวเรือนแต่ละประเภทซึ่งแบ่งตามข้อมูลงบประมาณของครัวเรือน

วิธีทางโภชนาการมีจุดอ่อนอยู่หลายประการ โดยเฉพาะความจริงที่ว่า ความต้องการทางโภชนาการของแต่ละคนต่างกันไปตามวัย เพศ สุขภาพความแข็งแรงของร่างกายและจิตใจ สภาพแวดล้อมหรือภูมิอากาศที่ไม่เหมือนกัน ที่สำคัญคือ ความต้องการทางโภชนาการที่แตกต่างกันระหว่างบุคคล หรือระหว่างภูมิภาค หรือแม้บุคคลคนเดียวกันก็มีความต้องการสารอาหารที่ต่างกันในแต่ละช่วงเวลา ยิ่งไปกว่านั้นยังมีปัญหาในการแปรความต้องการอาหารเป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อสินค้าต่าง ๆ เพื่อให้ได้รับคุณค่าทางโภชนาการตามที่ต้องการ ซึ่งมักจะอาศัยวิธีการคำนวณค่าใช้จ่ายต่ำสุด ภายใต้ข้อจำกัดเกี่ยวกับปริมาณสารที่จำเป็นต้องได้รับ ซึ่งถูกโต้แย้งว่าเป็นวิธีที่ละเอียดงอนใจเกี่ยวกับบรรณนิยมและวัฒนธรรมในการบริโภค และโดยเฉพาะประเด็นทางเลือกในการบริโภคของคนจนที่มักมีอยู่จำกัด ไม่อาจซื้ออาหารที่มีคุณค่าได้ และสุดท้ายคือ ปัญหาค่าใช้จ่ายของสินค้าที่ไม่ใช่อาหารซึ่งไม่สามารถประมาณได้โดยตรงจากความต้องการทางโภชนาการ และมักสมมติให้มีสัดส่วนที่คงที่ในเส้นความยากจน โดยสรุปแล้ววิธีการนี้มีจุดอ่อนอยู่ที่ไม่ได้คำนึงถึงอรรถประโยชน์ของผู้บริโภค และข้อจำกัดต่าง ๆ อันเป็นกลไกสำคัญที่จะสามารถครอบคลุมบทบาทของบรรดาตัวแปรที่มีอิทธิพลต่อการตัดสินใจในการบริโภคของคนจนได้

อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนของวิธีทางโภชนาการดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้นเป็นสิ่งที่สามารถแก้ไขได้ การแยกกำหนดเส้นความยากจนออกเป็นรายภาคและเขตเมืองหรือชนบท จะช่วยแก้ปัญหาค่าแตกต่างของความต้องการทางโภชนาการในบุคคลที่อาศัยอยู่ในแต่ละพื้นที่ และความแตกต่างของวัฒนธรรมการบริโภคของแต่ละชุมชน ตลอดจนจะช่วยสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างทางราคาระหว่างภูมิภาคได้ หากเป็นไปได้ การกำหนดเส้นความยากจนใหม่ในทุก ๆ ครั้งที่มีการศึกษาปัญหาความยากจน โดยรวมเอาข้อมูลเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางราคา และการเปลี่ยนแปลงด้านความต้องการสารอาหารและลักษณะการบริโภคของประชาชนเข้าไปด้วย จะช่วยให้เส้นความยากจนมีลักษณะที่เป็นพลวัต สะท้อนการเปลี่ยนแปลงทาง ราคา บรรณนิยมและวัฒนธรรมการบริโภคไปพร้อมๆ กัน สำหรับความแตกต่างทางด้านความต้องการสารอาหารระหว่างคนที่มิเพศหรือวัยต่างกัน สามารถแก้ไขได้โดยอาศัยวิธีทางเศรษฐศาสตร์เกี่ยวกับทฤษฎีผู้บริโภคในการประมาณค่าที่เรียกว่า ค่าผู้ใหญ่สมมูล (Adult Equivalent Scale) เพื่อหลีกเลี่ยงความยุ่งยากในการกำหนดเส้นความยากจนจากความต้องการสารอาหารของเด็ก ซึ่งการทำเช่นนี้ดีกว่าการกำหนดความต้องการทางโภชนาการโดยใช้การเฉลี่ยจากประชาชนในหลาย ๆ กลุ่มอายุ เนื่องจากวิธีดังกล่าวจะทำให้ค่าความยากจนของครอบครัวที่มีเด็กหลายคนสูงกว่าเกินกว่าที่ควรจะเป็น และค่าความยากจนของครอบครัวที่มีผู้ใหญ่หลายคนต่ำกว่าที่ควรจะเป็น

3.1.4 การวัดความยากจนในประเทศไทย

โดยทั่ว ๆ ไปการวัดความยากจนในประเทศกำลังพัฒนาควรจะใช้ค่าใช้จ่ายเป็นตัวแทนความกินดีอยู่ดีของบุคคลมากกว่าการใช้รายได้ ทั้งนี้เพราะมีข้อสนับสนุนทั้งทางทฤษฎีและทางปฏิบัติ คือ ในทางทฤษฎีค่าใช้จ่ายเป็นตัวชี้ให้เห็นแบบแผนการบริโภคของครัวเรือนว่าเป็นอย่างไร ส่วนในทางปฏิบัติคือเราสามารถเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายได้ของครัวเรือนเกษตรได้แม่นยำมากกว่าข้อมูลรายได้ เนื่องจากเกษตรกร มักจะจดจำตัวเลขการใช้จ่ายได้ดีกว่าตัวเลขรายได้ แต่อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่า ทั้ง ๆ ที่ประเทศไทย เป็นประเทศกำลังพัฒนา แต่ใช้การวัดความยากจนทางด้านรายได้ นอกจากนี้ปัจจุบันได้มีความพยายามที่จะพัฒนาดัชนีชี้วัดความยากจนในมิติอื่นๆ ที่ไม่ใช่รายได้ ซึ่งยังอยู่ในขั้นตอนของการพัฒนาความรู้และกรอบความคิด เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ชัดเจนและสมบูรณ์พอที่จะใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ไขปัญหาความยากจนต่อไป

3.1.4.1 การวัดความยากจนสัมบูรณ์ด้านรายได้ของประเทศไทย

การวัดความยากจนสัมบูรณ์ในมิติด้านรายได้ คือการกำหนดให้ คนจน หมายถึง คนที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน ซึ่งเส้นความยากจนนี้ คำนวณขึ้นมาโดยคำนึงถึงความต้องการอาหารและสินค้าอุปโภคที่จำเป็นพื้นฐานขั้นต่ำของครัวเรือน หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งได้ว่าคนจนก็คือคนที่มีรายได้ไม่เพียงพอที่จะใช้จ่ายเพื่อซื้ออาหารและสินค้าจำเป็นพื้นฐานขั้นต่ำนั่นเอง แนวคิดในการคำนวณเส้นความยากจนสำหรับประเทศไทยแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ใหญ่ๆ (สมชัย จิตสุชน, 2544) ดังนี้

กลุ่มแรก เป็นเส้นความยากจนเดิม ธนาคารโลกได้เริ่มต้นศึกษาเมื่อปี พ.ศ. 2505/2506 โดยพิจารณาจากความจำเป็นขั้นพื้นฐานในการดำรงชีวิต แยกเป็น ความจำเป็นด้านอาหารและสินค้าอุปโภคของคนไทยตามหลักสากลที่ธนาคารได้ริเริ่มขึ้น (คนไทยโดยเฉลี่ยต้องการพลังงาน 1,978 แคลอรีต่อวัน และอาจมีการปรับลดลงสำหรับประชากรที่เป็นเด็ก) วิธีการคำนวณเส้นความยากจนในปีต่อๆ มา อาทิ Medhi 1985; World Bank 1985; เมธีและปราณี 2528; Suganya and Somchai 1988 และ Isara 1999 เป็นเพียงแต่ปรับเส้นความยากจนเดิมด้วยดัชนีราคาผู้บริโภค (Consumer price index - CPI) จุดอ่อนของเส้นความยากจนเดิมที่พัฒนาขึ้นตั้งแต่ปี 2513 มีสามประการคือ ประการแรก การใช้ค่าเฉลี่ยความต้องการสารอาหารต่อวันต่อคนโดยไม่คำนึงถึงเรื่องความแตกต่างของอายุและเพศอย่างละเอียด ประการที่สอง การปรับเส้นความยากจนด้วยการเปลี่ยนแปลงดัชนีราคาทั่วไปเป็นการไม่คำนึงถึงความแตกต่างของระดับและการเปลี่ยนแปลงในราคาสินค้าในแต่ละท้องถิ่น ประการที่สาม ไม่มีการเปลี่ยนแบบแผนการบริโภคที่นำมาใช้คำนวณ ซึ่งเท่ากับเป็นการไม่คำนึงถึงมุมมองของความยากจนโดยเปรียบเทียบหรือความยากจนสัมพัทธ์ โดยสรุปเส้นความยากจนเดิมนี้ไม่สามารถสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการบริโภค ระดับราคา และ โครงสร้างประชากร

กลุ่มที่สอง เส้นความยากจนใหม่ พัฒนาโดย Kakwani และ Medhi (1998) ซึ่งได้จัดทำขึ้นภายในกองประเมินผลการพัฒนา สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (สศช.) นับเป็นเส้นความยากจนของทางการ เส้นความยากจนใหม่นี้ สามารถวัดความยากจนได้ในระดับบุคคล คร่าวเรือน พื้นที่ จังหวัด ภูมิภาคจนถึงระดับประเทศ โดยพิจารณาจากความต้องการพื้นฐานขั้นต่ำของปัจเจกบุคคล ทั้งด้านอาหารและสินค้าอุปโภค หากครัวเรือนมีรายได้น้อยกว่าค่าใช้จ่ายที่คำนวณได้ถือว่าเป็น ครัวเรือนยากจน การคำนวณเส้นความยากจนใหม่ มีขั้นตอนดังนี้

1) เลือกปีที่จะใช้เป็นปีฐานในการคำนวณเส้นความยากจนเส้นแรก ซึ่งควรเป็นปีปกติ กล่าวคือไม่เหตุการณ์ที่ผิดปกติเกิดขึ้น เช่น สงคราม วิกฤติเศรษฐกิจ นอกจากนี้ควรมีการปรับเปลี่ยนปีฐานบ้าง เพื่อให้สอดคล้องกับแบบแผนการบริโภคที่อาจเปลี่ยนแปลงไป อันเป็นการนำแนวคิดของความยากจนโดยเปรียบเทียบข้ามห้วงเวลามาใช้ เส้นความยากจนที่ใช้อยู่ในปัจจุบันใช้ปี 2535 เป็นปีฐาน

2) คำนวณหาดัชนีรายพื้นที่ (Spatial price indices) แยกตามภูมิภาคและเขต โดยวิธีการคือเริ่มจากการหาแบบการบริโภคของคนไทยหรือ “ตะกร้าสินค้า” ที่ให้ปริมาณสารอาหารซึ่งสนองความต้องการพื้นฐาน ตะกร้าสินค้านี้สามารถแบ่งเป็นตะกร้าสินค้าอาหารและสินค้าที่มีใช้ อาหาร และจะแตกต่างกันตามภูมิภาคและพื้นที่ ซึ่งเป็นตัวสะท้อนรสนิยมการบริโภคของแต่ละภูมิภาค จากข้อมูลราคาสินค้าสามารถนำมาคำนวณดัชนีรายพื้นที่สำหรับแต่ละภูมิภาคและพื้นที่ ซึ่งดัชนีรายพื้นที่นี้มีประโยชน์ในการเปรียบเทียบระดับค่าครองชีพในแต่ละพื้นที่ และใช้เป็นฐานในการคำนวณการเปลี่ยนแปลงของราคาข้ามห้วงเวลา

3) แปลงปริมาณการบริโภคอาหารในแต่ละตะกร้าให้อยู่ในรูปสารอาหารหรือพลังงาน (แคลอรี) ที่ซื้อหาได้จากเงินแต่ละบาท โดยใช้สูตรแปลงค่า

$$C_{rs} = \frac{c \cdot q_s}{p_r \cdot q_s} \dots\dots\dots (3.16)$$

$$CALBHT_r = \exp \left[\sum_{s=1}^9 f_s (\log C_{rs}) \right] \dots\dots\dots (3.17)$$

เมื่อ $CALBHT_r$ คือ ปริมาณแคลอรีที่สามารถซื้อหาได้ด้วยเงิน 1 บาทในพื้นที่ r และ C_{rs} คือ จำนวนแคลอรีที่ซื้อได้ด้วยเงิน 1 บาทกรณีที่ใช้ราคาในพื้นที่ r กับตะกร้าการบริโภคในพื้นที่ s

4) คำนวณปริมาณความต้องการสารอาหารในรูปแคลอรีของครัวเรือน (CAL_h) ซึ่งเป็นผลรวมของความต้องการสารอาหารของสมาชิกแต่ละคนในครัวเรือนเพื่อให้มีภาวะโภชนาการที่เหมาะสม (CAL) ซึ่งแตกต่างกันตามอายุและเพศ

$$CAL_h = \sum_{i=h} CAL_i \dots\dots\dots (3.18)$$

โดยที่ CAL_h เป็นความต้องการสารอาหารรายบุคคลซึ่งขึ้นกับอายุและเพศ

5) เส้นความยากจนด้านอาหารของครัวเรือน (FPL_h) คือ จำนวนเงินที่ครัวเรือนต้องใช้ในการหาซื้ออาหารในปริมาณที่ตอบสนองความต้องการพลังงาน (แคลอรี) ของสมาชิกในครัวเรือน

$$FPL_h = \frac{CAL_h}{CALBHT_h} \quad \dots\dots\dots (3.19)$$

เส้นความยากจนทางด้านอาหารอาจแสดงได้เป็นผลหารของปริมาณสารอาหารขั้นต่ำคิดเป็นแคลอรีสำหรับครัวเรือนที่ h หารด้วยปริมาณแคลอรีที่ครัวเรือนนี้สามารถซื้อหาได้ด้วยเงิน 1 บาท การที่ตัวแปรทั้งสองอาจไม่เท่ากันในแต่ละครัวเรือน เนื่องจากความแตกต่างของขนาดและองค์ประกอบของครัวเรือน และความแตกต่างของระดับราคาอาหารตามท้องที่

6) เส้นความยากจนด้านค่าใช้จ่ายอื่นที่มีใช้อาหาร ใช้วิธีการคำนวณเทียบเคียง โดยมีสมมติฐานว่า การใช้จ่ายเพื่อการบริโภคอาหารที่กรุงเทพฯ ปี 2535 คิดเป็นร้อยละ 60 ของค่าใช้จ่ายรวม ดังนั้นเมื่อกำหนดหาเส้นความยากจนด้านอาหารได้แล้ว ก็สามารถนำมาคำนวณเพื่อเทียบเคียงหาเส้นความยากจนรวมได้โดย

$$\text{foodshare} = \text{ratio} = \frac{FPL_h}{FPL_h + NFPL_h} = \frac{0.6 \cdot SPI_r}{0.6 \cdot SPI_r + 0.4 \cdot SPI_{nr}} \quad \dots\dots\dots (3.20)$$

$$PL = \frac{FPL_h}{\text{ratio}} \quad \dots\dots\dots (3.21)$$

หรือ

$$\begin{aligned} PL_h &= FPL_h + NFPL_h \\ &= FPL_h \left(1 + 0.667 \frac{SPI_{nr}}{SPI_r} \right) \quad \dots\dots\dots (3.22) \end{aligned}$$

PL_h คือ ระดับเส้นความยากจนของครัวเรือนที่ซึ่งเป็นผลรวมของเส้นความยากจนทางด้านอาหาร (FPL_h) และเส้นความยากจนสำหรับการบริโภคสินค้าที่มีใช้อาหาร ($NFPL_h$) ส่วน SPI_r คือ ดัชนีราคาขายปลีก และ SPI_{nr} คือ ดัชนีราคาสินค้าที่มีใช้อาหารรายพื้นที่

3.1.4.2 การวัดความยากจนในมิติอื่นๆ ที่ไม่ใช่รายได้

ปัจจุบันได้มีความพยายามที่จะพัฒนาดัชนีชี้วัดความยากจนในมิติอื่นๆ ที่ไม่ใช่รายได้ เช่น การวัดคุณภาพชีวิตของคนจากความอยู่ดีมีสุข (Well-being) การจัดทำผังคนยากจน (Targeting map) และการวัดความยากจนเชิงโครงสร้าง และมีบางหน่วยงานที่ใช้ตัวชี้วัดทาง

สังคมและสภาพแวดล้อมหลายๆ ตัวชี้วัดมาใช้ในการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ปัญหาความยากจนหรือคุณภาพชีวิต ได้แก่

1) ดัชนีความขาดสน (Index of Human Deprivation - IHD) พัฒนาโดยโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติประเทศไทย (United Nations Development Programmed - UNDP Thailand) เริ่มจัดทำเมื่อปี พ.ศ. 2542 (อ้างถึงใน ทิศอาร์ไอ, 2545) เพื่อวัดความยากจนในมิติของคุณภาพชีวิต โดยจะประเมินภาพรวมของความขาดสนและด้อยโอกาส หรือหมายถึงความยากจนที่ไม่ใช่รายได้ (Non-Income Poverty) ประกอบด้วยดัชนีย่อย 8 ตัว คือ รายได้ สุขภาพอนามัย การศึกษา การจ้างงานที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม การสื่อสารคมนาคม การอุปโภคบริโภค และสถานภาพผู้หญิง ดัชนีที่มีค่าต่ำ หมายถึงขาดสนน้อยหรือมีคุณภาพชีวิตที่ดี และดัชนีที่มีค่ามาก มีความหมายเป็นไปในทางตรงกันข้าม

2) ดัชนีชี้วัดความยากจนเพื่อทำผังคนยากจน เพื่อใช้เป็นข้อมูลสำหรับการจัดสรรงบประมาณเพื่อแก้ปัญหาความยากจนของประเทศไทย โดยใช้เกณฑ์ตัวแปรด้านอื่นๆ ที่มีรายได้ ได้แก่ ด้านสาธารณสุข ด้านการศึกษา และด้านการเข้าถึงบริการ หรือโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ โดยมีรายละเอียดของแต่ละตัวแปรดังนี้

ก. ตัวแปรด้านสุขภาพ: เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่าชนชั้นทางสังคมที่แตกต่างกันมักมีลักษณะ และสาเหตุของการป่วยและการตายที่แตกต่างกัน กล่าวคือคนจนมักจะป่วยและตายด้วยโรคที่ป้องกันได้ด้วยวัคซีนมากกว่ากลุ่มคนรวย ในขณะที่เดียวกันสุขภาพอาจเป็นเหตุให้เกิดความยากจน เพราะนอกจากสมาชิกที่เจ็บป่วยจะไม่สามารถช่วยในการผลิตและหารายได้ให้แก่ครัวเรือนได้แล้วยังเพิ่มภาระด้านค่าใช้จ่ายรักษาพยาบาลและค่าเลี้ยงดูแก่ครัวเรือนด้วย

ข. ตัวแปรด้านการศึกษา: เป็นตัวแปรที่สะท้อนว่าครัวเรือนที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงบริการการศึกษาของรัฐ นอกจากนี้การได้รับการศึกษาน้อยกลายเป็นข้อจำกัดในการประกอบอาชีพและหารายได้ จากนั้นนำดัชนีชี้วัดความยากจนระดับอำเภอมาสร้างเกณฑ์เพื่อบ่งชี้พื้นที่ที่มีปัญหารุนแรงใน แต่ละด้านและสร้างดัชนีชี้วัดความยากจนโดยรวม (Human Poverty Index - HPI) โดยการรวมดัชนีย่อยที่อยู่ในรูปของสัดส่วนคนจน (headcount ratio) ระดับครัวเรือน ซึ่งประกอบด้วยสามดัชนีย่อย คือ ดัชนีสุขภาพ ดัชนีการศึกษา ดัชนีลักษณะของครัวเรือน ด้วยวิธีถ่วงน้ำหนัก

3) การวัดข้อมูลความจำเป็นขั้นพื้นฐาน (จปฐ.) กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย ได้ดำเนินการสำรวจจัดเก็บ และวิเคราะห์ข้อมูลในระดับครัวเรือนในหมู่บ้านนอกเขตเทศบาล ในด้านต่าง ๆ เกี่ยวกับคุณภาพชีวิต ที่ได้กำหนดมาตรฐานขั้นต่ำไว้ว่า คนควรจะมีคุณภาพชีวิตในเรื่องต่าง ๆ อย่างไร จึงจะมีชีวิตที่ดีและสามารถดำรงชีวิตอย่างมีความสุข การเก็บ

ข้อมูลแนวนี้นี้ทำมาตั้งแต่ปี 2531 และมีการปรับปรุงเครื่องชี้วัด จปฐ. เป็นระยะ ๆ หลังสุดตั้งแต่ปี 2540 มา เครื่องชี้วัด จปฐ. แบ่งเป็น 8 หมวด 39 ตัวชี้วัด การแบ่ง หมวดตัวชี้วัด จปฐ. เป็น 8 หมวด ประกอบไปด้วย

1. สุขภาพอนามัย
2. ที่อยู่อาศัยและสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม
3. ได้รับการศึกษาและรับรู้ข่าวสารที่เป็นประโยชน์
4. ครอบครัวสุขสบาย
5. มีอาชีพและรายได้พอเพียง
6. มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน
7. มีการพัฒนาจิตใจ
8. มีจิตสำนึกและร่วมกันอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ตัวชี้วัด จปฐ. เป็นตัวชี้วัดที่พยายามมองในภาพกว้างกว่ารายได้ คือ มองทั้งเรื่องสุขภาพ การศึกษา ที่อยู่อาศัย ความปลอดภัย ความอบอุ่นของครอบครัว การมีส่วนร่วมของประชาชน วิถีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรมและสิ่งแวดล้อม แต่ตัวชี้วัดถึง 39 ตัวนั้น บางตัวมีลักษณะคิอยู่ในการพัฒนาเศรษฐกิจทุนนิยมสมัยใหม่แบบตะวันตก (วิทยากร เชียงกูล, 2545) ตัวชี้วัดบางตัวมีลักษณะเป็นการวัดกว้าง ๆ แบบอัตวิสัย เช่น ครีวเรือนมีความรู้ในการใช้จ่ายที่ถูกต้องเหมาะสม ครีวเรือนมีความอบอุ่น ซึ่งวัดได้ยาก โดยเฉพาะเมื่อประกอบกับวิธีเก็บสถิติแบบราชการ คือ ผ่านข้าราชการจังหวัด อำเภอ ไปทางคณะกรรมการหมู่บ้านให้ช่วยเก็บข้อมูลให้ สถิติที่ได้มาจึงเป็นสถิติที่ให้ข้อมูลแต่ในแง่คืออยู่มาก ทำให้สถิติของ จปฐ. หลายข้อมีลักษณะขัดแย้งกับสถิติที่ได้จากหน่วยงานอื่นๆ และควรจะต้องมีการตรวจสอบอย่างวิพากษ์วิจารณ์

3.1.5 ปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าของแต่ละกลุ่มรายได้ และแบบจำลองการตัดสินใจซื้ออาหารของครีวเรือน (A Model of Household Food-Purchasing Decision)

ในการศึกษาเกี่ยวกับสาเหตุที่คนจนซื้ออาหารในราคาแพงกว่าคนรวย Kunreuther (1973) ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าที่แตกต่างกัน ของผู้บริโภคที่มีรายได้ต่างกัน ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วยปัจจัย 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยด้านร้านค้า และปัจจัยด้านขนาด

1) ผลจากปัจจัยด้านร้านค้า (Store effect) หมายถึง ผลจากความแตกต่างของราคาระหว่างร้านค้าขนาดใหญ่ และร้านค้าขนาดเล็ก โดยทั่วไป สำหรับสินค้าชนิดเดียวกันขนาดเท่ากันราคาจะแปรผกผันกับขนาดร้านค้า ดังนั้น คนที่ซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดใหญ่ก็จะซื้อสินค้า

ได้ในราคาถูกลงกว่าคนที่ซื้อสินค้าจากร้านค้าเล็ก ๆ ซึ่งผลของปัจจัยด้านร้านค้านี้ สามารถใช้วัดความสำคัญอยู่ที่อยู่อาศัยของผู้บริโภค และความสามารถในการเคลื่อนย้ายเพื่อการตัดสินใจซื้อสินค้า นอกจากนี้ความแตกต่างของราคาสินค้าระหว่างร้านขนาดเล็กกับร้านขนาดใหญ่ อาจเกิดจากลักษณะการให้บริการลูกค้าที่ไม่เหมือนกัน ตัวอย่างเช่น ถ้าลูกค้าสามารถซื้อของโดยลงบัญชีไว้ก่อนได้ สิทธิพิเศษนี้ก็อาจมีส่วนทำให้ร้านขายของชำขนาดเล็กขาดสินค้าในราคาสินค้าสูงขึ้นได้

2) ผลจากปัจจัยด้านขนาด (Size effect) หมายถึง การที่สินค้าชนิดหนึ่งที่มีขนาดบรรจุหลายขนาดมักมีราคาต่อหน่วยแตกต่างกัน ซึ่งราคาต่อหน่วยของสินค้ามักแปรผกผันกับขนาดบรรจุ ดังนั้น คนงานที่ซื้อสินค้าขนาดบรรจุเล็กแล้วซื้อหลาย ๆ ครั้งก็ต้องจ่ายแพงกว่าซื้อขนาดบรรจุที่ใหญ่กว่าเพียงครั้งเดียว ซึ่งปัจจัยด้านขนาดสามารถชี้ให้เห็นถึงบทบาทของข้อจำกัดด้านงบประมาณ และต้นทุนในการถือสินค้าไว้ (แทนที่จะถือเงินสด) ที่มีต่อการตัดสินใจซื้อ ถ้าคนงานซื้อสินค้าเพื่ออุปโภคบริโภคอาทิตย์ละครั้ง ก็เท่ากับว่าถูกบังคับให้ซื้อสินค้าขนาดเล็กเพราะมีงบประมาณจำกัด

หลังจากได้ตั้งสมมติฐานเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจซื้ออาหารของครัวเรือน ซึ่งจะส่งผลทำให้ราคาสินค้าของแต่ละกลุ่มรายได้แตกต่างกัน Kunreuther ได้สร้างแบบจำลองการตัดสินใจซื้ออาหารของครัวเรือนจากทฤษฎีอุปสงค์ของผู้บริโภค (Theory of consumer demand) เพื่ออธิบายการทำงานของปัจจัยด้านร้านค้าและปัจจัยด้านขนาดที่มีต่อการตัดสินใจซื้อสินค้าในร้านค้าต่าง ๆ และขนาดสินค้าต่าง ๆ กัน รายละเอียดดังต่อไปนี้

พิจารณาครัวเรือนที่ซื้ของอาหารที่ซื้อจำนวน n ชนิด ถ้ากำหนดให้ q_j คืออัตราการบริโภคสินค้าแต่ละชนิดต่อหนึ่งหน่วยเวลา ฟังก์ชันอรรถประโยชน์ของครัวเรือนสำหรับสินค้าอาหาร n ชนิด สามารถเขียนได้ดังนี้

$$U(q_1, \dots, q_n) \quad \dots \dots \dots (3.23)$$

จากข้อสมมติฐานอย่างง่าย ให้แต่ละครัวเรือนมีงบประมาณในการซื้ออาหารจำกัดจำนวนหนึ่งในหนึ่งช่วงเวลาเท่ากับ B และให้ p_j เป็นราคาของอาหารชนิด j สามารถเขียนสมการข้อจำกัดของงบประมาณได้ดังนี้

$$\sum_{j=1}^n p_j q_j = B \quad \dots \dots \dots (3.24)$$

เราสามารถหาเส้นอุปสงค์สำหรับสินค้า j โดยให้ราคาสินค้าชนิดอื่น ๆ คงที่ ยกเว้น p_j โดยการทำให้ครัวเรือนมีอรรถประโยชน์สูงสุด (สมการ 3.23) ภายใต้งบประมาณที่มีอยู่ (สมการ 3.24)

จากนั้น สามารถรวมผลของปัจจัยด้านขนาดที่มีต่อการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภคเข้ามาในการวิเคราะห์ โดยสร้างเส้นแสดงอุปทานของสินค้าแต่ละชนิด สมมติให้สินค้าที่ j มีขนาดบรรจุอยู่ m ขนาด โดยขนาด 1 เป็นขนาดเล็กที่สุดและขนาด m เป็นขนาดบรรจุใหญ่ที่สุด ขนาด i จะบรรจุด้วยปริมาณ k_j^i ออนซ์ และขายในราคาต่อออนซ์เท่ากับ p_j^i และถ้ามีการประหยัดจากขนาดหรือส่วนลดจากขนาดบรรจุ ดังนั้น $p_j^{i+1} < p_j^i$

เมื่อซื้อขนาดบรรจุ i จะใช้ได้ไปจนถึง k_j^i / q_j หน่วยเวลา ซึ่งจะทำให้เกิดต้นทุนจากการเก็บสินค้าที่ยังไม่ได้ใช้ สมมติให้ h แสดงร้อยละต้นทุนที่เกิดจากการเก็บสินค้าที่ยังไม่ได้ใช้ของหนึ่งดอลลาร์ต่อหนึ่งหน่วยเวลา¹ ถ้าสมมติให้อัตราการบริโภคไม่ขึ้นอยู่กับขนาดบรรจุที่ซื้อ ต้นทุนต่อหน่วยของสินค้าขนาด i ต่อหนึ่งหน่วยเวลา คือ

$$C_j^i = p_j^i + \frac{hp_j^i}{k_j^i} \int_0^{k_j^i/q_j} \left(\frac{k_j^i}{q_j} - t \right) q_j dt = p_j^i + \frac{hp_j^i k_j^i}{2q_j} \dots\dots\dots (3.25)$$

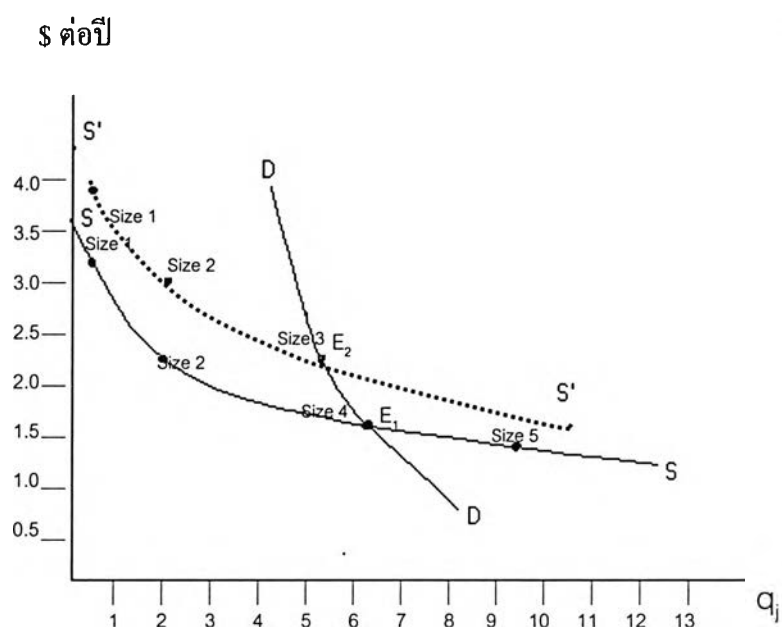
โดย $i = 1, \dots, m$
 $j = 1, \dots, n$

สำหรับสินค้าแต่ละชนิด j คริวเรือต้องการเลือกขนาดบรรจุ i เพื่อทำให้ต้นทุนต่อหน่วย (C_j^i) น้อยที่สุด จากสมการ (3.25) จะเห็นได้ว่าถ้ามีส่วนลดจากขนาดบรรจุ ดังนั้นขนาดบรรจุที่เหมาะสมจะใหญ่ขึ้นถ้าอัตราการบริโภค (q_j) เพิ่มขึ้น ถ้ากำหนดค่า h ให้ค่าหนึ่ง เราสามารถสร้างตารางอุปทานของสินค้า j ซึ่งแสดงถึงต้นทุนต่อหน่วยที่น้อยที่สุดที่เป็นฟังก์ชันของ q_j เพื่อให้เข้าใจได้ง่าย กำหนดให้หนึ่งหน่วยเวลาคือ 1 ปี และ $h = 0.1$ สมมติคริวเรือซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดใหญ่แห่งหนึ่ง เส้นทึบ (เส้น SS) ในรูปที่ 2.1 แสดงเส้นอุปทานของซอสปรุงรส จากข้อมูลราคาของร้านค้านี้ที่มีซอสปรุงรสขายอยู่ 5 ขนาดบรรจุ แต่ละจุดที่ไม่ต่อเนื่องกันที่อยู่บนเส้นนี้จะแสดงให้เห็นว่าจากสมการ (3.25) มีขนาดบรรจุหนึ่งได้กลายมาเป็นขนาดบรรจุที่เหมาะสมที่สุด² การเลือกขนาดบรรจุของสินค้า j กำหนดจากจุดตัดของเส้นอุปสงค์ของผู้บริโภคต่อซอสปรุงรส

¹ ค่า h ไม่จำเป็นต้องเท่ากันสำหรับทุกชนิดสินค้า สินค้าที่เสียหรือด้อยคุณภาพเร็วก็จะมีค่า h สูง ซึ่งจะสะท้อนถึงปัจจัยการเน่าเสีย รายละเอียดของต้นทุนการเก็บรักษาสินค้าที่มีต่ออุปสงค์ของผู้บริโภค ปรากฏอยู่ในงานของ H. Runreuther, "The Effect of Quantity Discounts on Consumer Demand: An Application of Inventory Theory", 1970.

² จากสมการ (3.25) จะเห็นได้ว่าขนาดบรรจุเท่ากับ 3 จะไม่มีทางเป็นขนาดบรรจุที่เหมาะสมที่สุด สำหรับการซื้อซอสปรุงรสจากร้านค้าแห่งนี้

(DD) ตัดกับเส้นอุปทาน (SS) ณ จุด E, ดังรูปที่ 2.1 จุดนี้จะเป็นจุดดุลยภาพ ตรงเท่ากับที่เส้นอุปสงค์ ตัดกับเส้นอุปทานไม่เปลี่ยนแปลง

รูปที่ 2.1 แสดงการตัดสินใจซื้อที่เหมาะสมที่สุดจากฟังก์ชันของปัจจัยด้านขนาด และปัจจัยด้านร้านค้า ($h = 0.1$, เส้นทึบ = ร้านค้าขนาดใหญ่, เส้นประ = ร้านค้าขนาดเล็ก)

จากแบบจำลองนี้สามารถหาความหมายโดยนัยอื่น ๆ ของผลจากปัจจัยด้านขนาดที่มีต่อการตัดสินใจซื้อของผู้บริโภคได้ จากสมการ (3.23) และ (3.24) สามารถแสดงให้เห็นได้โดยง่ายว่าการลดลงของงบประมาณ (B) จะทำให้เส้นอุปสงค์สำหรับสินค้าของผู้บริโภคเลื่อนไปด้านซ้าย (สำหรับสินค้าปกติที่มีความยืดหยุ่นของอุปสงค์ต่อรายได้เป็นบวก) ดังนั้น ถ้ามีส่วนลดจากขนาดบรรจุ ขนาดบรรจุที่เหมาะสมที่สุดก็จะเปลี่ยนไปตามงบประมาณโดยตรง ข้อจำกัดด้านพื้นที่ในการจัดเก็บอาหารสามารถส่งผลผ่านทางตัวแปร h ซึ่งถ้า h มีค่ามากขึ้นก็จะสะท้อนถึงทั้งค่าเสียโอกาสของเงิน และมูลค่าหน่วยสุดท้ายของพื้นที่เก็บอาหารที่เพิ่มขึ้น จากสมการ (3.25) จะเห็นได้ว่าถ้าค่า h เพิ่มขึ้นจะทำให้เส้นอุปทานย้ายขึ้นไปทางขวา และอาจจะทำให้ได้ขนาดบรรจุที่เหมาะสมที่สุดเป็นขนาดเดิม หรือขนาดบรรจุที่เล็กลงสำหรับสินค้าปริมาณ q_i ใด ๆ ถ้าครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำมีทั้งข้อจำกัดด้านงบประมาณและค่าเสียโอกาสจากการเก็บอาหารไว้มาก ดังนั้น จากการวิเคราะห์ข้างต้นจะสามารถคาดการณ์ได้ว่าสำหรับปริมาณสินค้า q_i ใด ๆ ครัวเรือนรายได้ต่ำจะซื้อสินค้าขนาดเดียวกัน หรือเล็กกว่าครัวเรือนรายได้ปานกลาง นอกจากนี้ ผลของปัจจัยด้านร้านค้าจะสะท้อนอยู่ในความแตกต่างของราคา (P_i^j) ระหว่างร้านค้า ซึ่งจะทำให้เส้นอุปทานเคลื่อนย้ายไปได้ ยกตัวอย่างเช่น จากรูปที่ 2.1 พิจารณาเส้นอุปทานที่เป็นเส้นประ (เส้น $S'S'$) จากการสำรวจราคาขอสปริงรอสของ

Kunreuther (1975) ใน New Haven, USA. พบว่าร้านค้าขนาดเล็กในท้องถิ่นจะมีขอสปริงรชขายอยู่ 3 ขนาดบรรจุ ราคาต่อหน่วยของแต่ละขนาดบรรจุจะสูงกว่าเมื่อเทียบกับราคาต่อหน่วยของร้านค้าขนาดใหญ่ ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงผลของปัจจัยร้านค้าได้ก่อนข้างชัดเจน ถ้าผู้บริโภคซื้อสินค้าที่ร้านค้าขนาดเล็กนี้ จุดดุลยภาพของผู้บริโภค (ด้วยเส้นอุปสงค์ DD เส้นเคิม) จะอยู่ที่จุด E_2 และขนาดที่เหมาะสมคือขนาดบรรจุ 3 แทนที่จะเป็นขนาด 4 ซึ่งเป็นขนาดที่เหมาะสมที่สุดสำหรับผู้บริโภคคนนี้

ปัจจัยสำคัญที่อาจเป็นตัวกำหนดการเลือกร้านค้าของผู้บริโภค คือ ต้นทุนที่เกิดจากการเดินทางไปยังร้านค้า พิจารณาจากการเดินทางเที่ยวหนึ่ง ๆ ครวเรือนรายได้ค่าที่ต้องเดินเท้าหรือใช้บริการรถสาธารณะเพื่อไปซื้อสินค้า จะมีต้นทุนต่อหนึ่งหน่วยระยะทางการเดินทางไกล ๆ สูงกว่าครวเรือนรายได้ปานกลางที่อาจเดินทางด้วยรถยนต์ส่วนตัว ดังนั้นครวเรือนรายได้ต่ำจึงมีแนวโน้มที่จะพอใจการซื้อสินค้าจากร้านค้าในละแวกบ้าน มากกว่าเดินทางไปซื้อที่ร้านค้าขนาดใหญ่ที่อยู่ไกลออกไป เพื่อเขียนให้อยู่ในรูปทั่วไป สมมติให้ผู้บริโภคมีทางเลือกในการซื้อสินค้าจากร้านค้าทั้งหมด r ร้าน ถ้าให้ F_k เป็นต้นทุนค่าเดินทางต่อหนึ่งหน่วยเวลาสำหรับการเดินทางไปยังร้านค้า k ดังนั้นจากสมการ (3.24) สามารถเขียนได้ใหม่เป็น

$$\sum_{j=1}^n p_j q_j - F_k = B \quad \dots\dots\dots (3.24^*)$$

โดย $k = 1, \dots, r$

เพื่อให้เห็นการทำงานของสมการ (3.24*) พิจารณาตัวอย่างง่าย ๆ โดยให้ $r = 2$ คือ มีร้านค้าอยู่ 2 ร้าน ร้านค้า 1 เป็นร้านค้าขนาดใหญ่ที่อยู่ใกล้ที่สุด และร้านค้า 2 เป็นร้านขายของชำในละแวกบ้าน (โดยสมมติให้อยู่ใกล้ที่อยู่อาศัยของครวเรือนมากกว่าร้านขนาดใหญ่) ถ้า F_1 มากกว่า F_2 มาก จึงเป็นการเหมาะสมที่สุดสำหรับครวเรือนที่จะไปซื้อสินค้าจากร้านขายของชำในละแวกบ้าน เนื่องจากต้นทุนค่าเดินทางที่ลดลงจะไปชดเชยกับราคาสินค้าจากร้านค้าขนาดเล็กที่แพงกว่าร้านขนาดใหญ่ นอกจากนี้ ยังสามารถนำต้นทุนการรอคอยในการซื้อสินค้าเข้ามาพิจารณาได้ในทำนองเดียวกัน

จากแนวคิดเกี่ยวกับปัจจัยที่มีผลต่อพฤติกรรมการซื้อสินค้าของแต่ละกลุ่มรายได้ และแบบจำลองการตัดสินใจซื้อสินค้าอาหารของผู้บริโภคของ Kunreuther (1975) นี้จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการหาคำตอบว่าครวเรือนยากจนจ่ายเงินซื้อสินค้าในราคาที่แพงกว่าครวเรือนโดยทั่วไปหรือไม่ หากจ่ายแพงกว่า ก็สามารถอธิบายได้ด้วยผลของปัจจัยด้านร้านค้าและปัจจัยด้านขนาด ซึ่งในการศึกษารั้งนี้ ใช้แนวคิดนี้ในการสำรวจพฤติกรรมการเลือกซื้อสินค้าครวเรือนที่มีรายได้แตกต่างกัน เพื่อศึกษาถึงความถี่ในการซื้อสินค้า ขนาดบรรจุของสินค้า และร้านค้าที่กลุ่มคนรวยกับ

กลุ่มคนจนไปซื้อสินค้าเพื่อการอุปโภคบริโภคเป็นประจำ รวมถึงการจัดทำดัชนีราคาเพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของระดับราคาในแต่ละชั้นรายได้

3.1.6 แนวคิดเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้เกิดการกระจายตัวของราคา

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์เพียงอย่างเดียวยังไม่สามารถให้คำตอบอย่างชัดเจนว่าคนจนจ่ายแพงกว่าหรือไม่ในการซื้อสินค้าและบริการ แบบจำลองการแข่งขันสมบูรณ์ (Perfect competition model) และแบบจำลองผู้ขายน้อยรายของ Bertrand (Bertrand duopoly model) คาดการณ์ว่าท้ายที่สุดแล้วราคาของผู้ประกอบการจะเป็นราคาเดียวกับราคาที่จุดดุลยภาพ (และเท่ากับต้นทุนหน่วยสุดท้ายของสินค้าชนิดเดียวกันนี้) โดยไม่คำนึงถึงที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ อย่างไรก็ตาม แบบจำลองของ Bertrand สำหรับสินค้าต่างกัน และ Hotelling-spatial monopoly model สามารถทำให้เกิดระดับราคาในเขตของคนจนที่สูงกว่าได้ นอกจากนี้ในแบบจำลองเกี่ยวกับการแบ่งแยกราคา (Price discrimination) และแบบจำลองการต่อรองราคา จะไม่มีช่องว่างของราคาเฉลี่ยที่จ่ายโดยผู้บริโภคแต่ละกลุ่ม กล่าวคือการแบ่งแยกราคาเกิดขึ้นผ่านช่องทางการตั้งราคาที่ต่างกัน (Goldburg, 1996 อ้างถึงใน Hayes, 2000)

ดังนั้น เนื่องจากทฤษฎียังไม่สามารถให้คำตอบที่แน่ชัดได้ ในการศึกษาครั้งนี้จะกล่าวถึงแนวคิดที่ได้จากการศึกษาเชิงประจักษ์ของ Hayes (2000) เพื่อให้คำจำกัดความถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดการกระจายตัวของราคาในแต่ละพื้นที่ ดังนี้

1) ต้นทุนการดำเนินการ (Operating cost) ต้นทุนการดำเนินการของร้านค้าขายปลีกอาหาร จะรวมถึงต้นทุนหน่วยสุดท้ายที่เกี่ยวกับการขาย ต้นทุนการประกันคุณภาพสินค้า และต้นทุนการเก็บรักษา ซึ่งต้นทุนด้านแรงงานและค่าเช่าอสังหาริมทรัพย์จะคิดเป็นร้อยละ 12 และร้อยละ 2 ของราคาขายตามลำดับ สถาบันการตลาดอาหารของสหรัฐอเมริกา ประมาณจำนวนเงินที่จ่ายให้กับพนักงานและผลประโยชน์ของลูกจ้าง โดยคิดเป็นเกือบร้อยละ 54 ของต้นทุนการดำเนินการทั้งหมดของร้านขายปลีกอาหาร ซึ่งมากกว่าต้นทุนสินค้าและค่าประกันภัยรวมกัน นอกจากนี้การให้บริการลูกค้าก็จะเป็นตัวแทนที่แสดงถึงคุณภาพของร้านค้า ตัวอย่างเช่น มีแต่ร้านค้าขนาดใหญ่และทันสมัยเท่านั้นที่มีแผนกอาหารทะเล และแผนกเบเกอร์รี่ที่ทำเองภายในร้าน ต้นทุนการเก็บรักษาจะรวมถึงกิจกรรมการส่งเสริมการขาย อาทิ การโฆษณา การจัดแสดงสินค้าภายในร้าน และการจัดทำบัตรสมาชิก

2) ความสามารถในการหาข้อมูล (Information Acquisition) ถึงแม้ทฤษฎีเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้บริโภคจะมีหลากหลายทฤษฎี แต่ผลเชิงประจักษ์กลับมีค่อนข้างจำกัด Alcaj (1976) พบว่ากิจกรรมการค้นหาของแต่ละชั้นรายได้มีความสัมพันธ์เชิงบวกกับค่าความยืดหยุ่น

ของอุปสงค์ต่อสินค้าของชั้นรายได้นั้นๆ และยังมีการทดสอบเชิงประจักษ์เกี่ยวกับการใช้ราคาอาหารร่วมด้วย พบว่าพฤติกรรมกระเสาะหาวจะเพิ่มขึ้นพอสมควรสำหรับผู้บริโภคที่มีรายได้น้อย

ในทางทฤษฎีแล้ว ถ้าให้ราคาคงที่การเสาะหามากขึ้นจะทำให้ต้นทุนการทำธุรกรรมโดยเฉลี่ยลดลง อย่างไรก็ตามยังมีปัญหาเชิงประจักษ์ว่าคนจนมีการเสาะหามากขึ้นหรือไม่ ถ้าอัตราค่าจ้างสูงขึ้นจะเกิดผลสองด้านที่จะส่งผลกระทบต่อกระเสาะหา นั่นคือ การที่รายได้เพิ่มขึ้นจะทำให้ต้นทุนค่าเสียโอกาสของเวลาสูงขึ้นส่งผลให้การค้นหาลดลง และผลอีกด้านหนึ่งคือ เมื่อมีรายได้เพิ่มขึ้นก็จะทำให้ผู้บริโภคสามารถซื้อข้อมูลข่าวสารที่ดีขึ้นจากตลาดผลคือการเสาะหาเพิ่มมากขึ้น ยิ่งไปกว่านั้น ต้นทุนทางตรง (เช่น ค่าขนส่ง) จะทำให้ต้นทุนหน่วยสุดท้ายของการเสาะหาของคนรวยลดลงเมื่อเทียบกับคนจน ดังนั้น ในขณะที่คนจนมีต้นทุนค่าเสียโอกาสของเวลาน้อยกว่าคนรวยเมื่อวัดจากอัตราค่าจ้าง แต่ก็ยังไม่เป็นที่ชัดเจนว่าคนจนจะมีการเสาะหามากกว่าสำหรับสินค้าชนิดเดียวกัน

3.1.7 การจัดทำดัชนีราคาผู้บริโภคในประเทศไทย

ดัชนีราคาผู้บริโภคสำหรับประเทศไทยในปัจจุบัน จัดทำโดยสำนักดัชนีเศรษฐกิจการค้า กรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์ ซึ่งมีแนวคิดและขั้นตอนการจัดทำ ดังนี้

3.1.7.1 แนวคิดในการจัดทำดัชนีราคาผู้บริโภค

ดัชนีราคาผู้บริโภคกำเนิดขึ้นจากความต้องการศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ของครอบครัว และการวัดระดับการครองชีพของประชากร เพื่อยกระดับมาตรฐานการครองชีพของประชาชนให้ดียิ่งขึ้นแนวความคิดพื้นฐานของดัชนีราคาผู้บริโภค พัฒนามาจากแนวความคิดของดัชนีค่าครองชีพ (Cost of Living Index) ซึ่งต้องการวัดค่าใช้จ่ายในการบริโภคของผู้บริโภคในเดือนหนึ่ง ๆ โดยยังคงรักษามาตรฐานการครองชีพตามระดับที่กำหนดไว้ได้ซึ่งเป็นไปได้ยากในทางปฏิบัติ เนื่องจากมาตรฐานการครองชีพยังขึ้นกับปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ รายได้ จำนวนสมาชิกในครอบครัว ภาษี คุณภาพสินค้า เทคโนโลยีที่เปลี่ยนไปและราคาสินค้าที่เปลี่ยนแปลง

ดังนั้น ได้มีการจัดทำดัชนีราคาผู้บริโภคให้มีปริมาณและลักษณะของสินค้าคงเดิม แต่เปลี่ยนแปลงเฉพาะราคาสินค้าเท่านั้น ซึ่งสามารถแก้ปัญหาโดยการกำหนดให้กลุ่มสินค้าอุปโภคและบริโภคที่ประชาชนใช้คงที่แทนการกำหนดให้มาตรฐานการครองชีพคงที่ และวัดค่าใช้จ่ายในการบริโภคของเดือนหนึ่ง ๆ เพื่อผู้บริโภคยังคงบริโภคสินค้าและบริการอย่างเดิม ถึงแม้ดัชนีราคาผู้บริโภคจะไม่สามารถแทนดัชนีค่าครองชีพได้อย่างสมบูรณ์ แต่อาจกล่าวได้ว่าดัชนีราคาผู้บริโภคเป็นตัวประมาณค่าดัชนีค่าครองชีพได้ดีในเรื่องของค่าใช้จ่ายในการบริโภค

3.1.7.2 ขั้นตอนการจัดทำดัชนีราคาผู้บริโภค

1) กำหนดความหมายของดัชนีราคา ดัชนีราคาผู้บริโภคเป็นตัวชี้วัดการเปลี่ยนแปลงราคาสินค้าและบริการโดยเฉลี่ยที่ผู้บริโภคจ่ายไป สำหรับกลุ่มสินค้าและบริการที่กำหนด

กลุ่มสินค้าและบริการที่กำหนด มีคำเฉพาะเรียกว่า ตะกร้าสินค้า (Market Basket) คือ กลุ่มสินค้าและบริการที่กลุ่มผู้บริโภคเป้าหมายส่วนใหญ่ซื้อมาบริโภคเป็นประจำ การจัดตะกร้าสินค้านั้น ได้ข้อมูลมาจากการสำรวจค่าใช้จ่ายการบริโภคของผู้บริโภคกลุ่มเป้าหมาย

การวัดการเปลี่ยนแปลงในราคา จะเปรียบเทียบราคาสินค้าในช่วงระยะเวลาหนึ่ง ๆ กับราคาสินค้าอย่างเดียวกันในช่วงเวลาดั้งเดิม ซึ่งมีคำเฉพาะเรียกว่าปีฐาน (Base Year) ในทางปฏิบัติ ปีฐานหมายถึงปีที่กำหนดให้ตัวเลขดัชนีมีค่าเท่ากับ 100

น้ำหนัก (Weight) หมายถึง การให้ความสำคัญของสินค้าแต่ละรายการในตะกร้าสินค้าแตกต่างกัน เพราะในการทำดัชนีราคาจะใช้ค่าเฉลี่ยแบบถ่วงน้ำหนักของราคาสินค้าทุกรายการในตะกร้าสินค้า สินค้าที่ผู้บริโภคใช้จ่ายในการบริโภคมากจะมีความสำคัญมาก นั่นคือ มีน้ำหนักมาก การจัดทำน้ำหนักของสินค้าในตะกร้าสินค้าก็จะอาศัยข้อมูลจากการสำรวจค่าใช้จ่ายของผู้บริโภค

2) การกำหนดวัตถุประสงค์และลักษณะครวเรือนดัชนีราคา ขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในการจัดทำดัชนีราคา คือ การกำหนดวัตถุประสงค์ให้ชัดเจนว่าดัชนีราคาที่จะจัดทำมีวัตถุประสงค์เพื่ออะไร ต้องการวัดหรือชี้อะไร สำหรับประเทศไทยปัจจุบันได้กำหนดกรอบลักษณะของครวเรือนตัวอย่างที่ใช้วัด เป็น 3 ชุด ซึ่งมีวัตถุประสงค์ต่างกัน ดังนี้

ก) ดัชนีราคาผู้บริโภคทั่วไป ประกอบด้วย

- ครวเรือนที่ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมือง 4 ภาค กรุงเทพฯ และปริมณฑล
- มีสมาชิกในครวเรือน ตั้งแต่ 2 – 6 คน
- มีรายได้ตั้งแต่ 6,000 – 36,000 บาท ต่อคนต่อเดือน
- มีรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน น้อยกว่าร้อยละ 30 ของรายได้ทั้งหมด

- ข) คำนีราคาผู้บริโภคมียรายได้น้อย ประกอบด้วย
- คริวเรือนที่ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมือง 4 ภาค กรุงเทพฯ และปริมณฑล
 - มีสมาชิกในคริวเรือน ตั้งแต่ 2 – 6 คน
 - มีรายได้ตั้งแต่ 6,000 – 14,000 บาท ต่อคนต่อเดือน
 - มีรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน น้อยกว่าร้อยละ 30 ของรายได้ทั้งหมด
- ค) คำนีราคาผู้บริโภคเขตชนบท ประกอบด้วย
- คริวเรือนที่ตั้งอยู่ในเขตสุขภาพิบาล อำเภอตัวแทน ภูมิภาค 4 ภาค
 - มีสมาชิกในคริวเรือน ตั้งแต่ 2 – 6 คน
 - มีรายได้ตั้งแต่ 2,000 – 10,000 บาท ต่อคนต่อเดือน
 - มีรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน น้อยกว่าร้อยละ 30 ของรายได้ทั้งหมด

3) การสำรวจค่าใช้จ่ายของคริวเรือนดัชนี ในการสร้างดัชนีราคาผู้บริโภคจำเป็นต้องทำการสำรวจค่าใช้จ่ายของคริวเรือนดัชนีซึ่งได้กำหนดกรอบไว้เรียบร้อยแล้ว เพื่อให้ทราบสินค้าและบริการที่คริวเรือนต่างๆ ใช้จ่ายในการดำรงชีพ เพื่อนำไปใช้เป็นน้ำหนักที่จะให้ความสำคัญมากน้อยแก่สินค้าและบริการที่คริวเรือนใช้จ่ายไปตามลำดับ ซึ่งมีผลทำให้ทราบถึงลักษณะการดำรงชีพของประชากรในระดับต่าง ๆ เกี่ยวกับรายได้ รายจ่าย และการออมและเกี่ยวเนื่องถึงลักษณะการบริโภคและชี้วัดความเป็นอยู่ของพลเมืองส่วนใหญ่ว่ามีลักษณะการบริโภคและการดำรงชีพอย่างไร

การสำรวจค่าใช้จ่ายของคริวเรือนในประเทศไทยจะจัดทำโดยสำนักงานสถิติแห่งชาติ และกระทรวงพาณิชย์จะนำผลการสำรวจมาใช้ในการจัดทำดัชนีราคาผู้บริโภค

4) การจัดทำน้ำหนัก (Weight) และความสำคัญเปรียบเทียบ (Relative Importance) ของรายการสินค้า คำนีราคาผู้บริโภคคำนวณจากค่าเฉลี่ยของการเปลี่ยนแปลงราคาของรายการสินค้าต่าง ๆ ในพื้นที่ แต่เนื่องจากรายการสินค้าแต่ละรายการมีความสำคัญไม่เท่ากัน ขึ้นกับค่าใช้จ่ายที่ผู้บริโภคใช้จ่ายและจำนวนผู้บริโภคที่ใช้จ่ายในรายการนั้นๆ รายการสินค้าที่มีการใช้จ่ายในการบริโภคมากจะมีความสำคัญมาก ในทางตรงกันข้ามราคาสินค้าที่มีการใช้จ่ายในการบริโภคน้อยก็มีความสำคัญน้อย

ค่าใช้จ่ายในการบริโภคของแต่ละรายการสินค้าที่ได้จากการสำรวจ จะนำมาคำนวณเปรียบเทียบสัดส่วนกัน เพื่หาน้ำหนักของแต่ละรายการสินค้า รายการสินค้าที่มีค่าใช้จ่ายมากจะมี

น้ำหนักมาก รายการสินค้าที่มีค่าใช้จ่ายน้อยจะมีน้ำหนักน้อย น้ำหนักของแต่ละรายการสินค้าจะคงที่ตลอดการคำนวณดัชนีราคาจนกว่าจะมีการจัดทำน้ำหนักใหม่จึงจะเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่ง

ส่วนความสำคัญเปรียบเทียบนั้น เป็นการเปรียบเทียบสัดส่วนค่าใช้จ่ายของผู้บริโภคในรายการสินค้าต่าง ๆ ในเดือนหนึ่ง ๆ ที่เกิดขึ้น ค่าใช้จ่ายนี้คำนวณจากประมาณการบริโภคสินค้า (หรือน้ำหนักของรายการสินค้าซึ่งกำหนดให้คงที่) คูณกับราคาสินค้านั้น ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละเดือน ฉะนั้นความสำคัญเปรียบเทียบของแต่ละรายการสินค้าจะเปลี่ยนแปลงทุกเดือนด้วย ส่วนจะเปลี่ยนแปลงมากน้อยขึ้นกับอัตราการเปลี่ยนแปลงของราคาสินค้านั้น ๆ ในแต่ละเดือน สินค้าที่มีอัตราการเปลี่ยนแปลงราคาสูงกว่าอัตราการเปลี่ยนแปลงเฉลี่ยของราคาสินค้าทั้งหมดในตะกร้าสินค้า สินค้านั้นก็จะมีค่าสำคัญเปรียบเทียบเพิ่มขึ้น ในทางตรงข้ามสินค้าที่มีอัตราการเปลี่ยนแปลงราคาต่ำกว่าอัตราการเปลี่ยนแปลงโดยเฉลี่ยของราคาสินค้าทั้งหมดในตะกร้าสินค้า สินค้านั้นจะมีความสำคัญเปรียบเทียบลดลง

การคำนวณความสำคัญเปรียบเทียบของรายการสินค้าในแต่ละเดือน จะชี้ให้เห็นถึงผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงราคาของรายการสินค้านั้น ๆ ต่อดัชนีราคาผู้บริโภคทั้งหมดในเดือนหนึ่ง ๆ

ขั้นตอนในการจัดทำน้ำหนัก มีดังนี้

(1) ให้น้ำหนักขั้นต้นแก่รายการสินค้าที่ถูกคัดเลือกตามค่าใช้จ่ายที่ได้จากการสำรวจผู้บริโภค

(2) ให้น้ำหนักหรือค่าใช้จ่าย ของแต่ละรายการสินค้าที่ไม่ถูกคัดเลือกเข้าไปรวมกับน้ำหนักของรายการที่ถูกคัดเลือกตามวิธีการ ดังนี้

ก) การรวมน้ำหนักโดยตรง คือ การเอาน้ำหนักของรายการที่ไม่ถูกคัดเลือกไปรวมกับรายการที่ถูกคัดเลือกโดยตรง โดยมีข้อแม้ว่ารายการที่นำไปรวมด้วยนั้นจะต้องมีลักษณะใกล้เคียงกัน เช่น น้ำมันพืชกับน้ำมันหมู และที่สำคัญ คือ ควรมีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงราคาไปในทางเดียวกัน

ในทางปฏิบัติบางทีจะมีการพิจารณาด้วยว่า เมื่อรวมน้ำหนักของรายการสินค้าที่ไม่ถูกคัดเลือกเข้าไป จะต้องไม่ทำให้รายการสินค้าที่ถูกเพิ่มน้ำหนักมีน้ำหนักมากเกินไป เพราะอาจจะทำให้รายการสินค้านั้นมีความสำคัญมากเกินไปจนความเป็นจริง ส่งผลให้ความเคลื่อนไหวของราคาสินค้านั้น ๆ กระทบต่อความเปลี่ยนแปลงของดัชนีมากเกินไป

ข) การรวมน้ำหนักโดยอ้อม คือการเฉลี่ยน้ำหนักของรายการสินค้าที่ไม่ถูกคัดเลือกไปให้รายการสินค้าทุกรายการที่ถูกคัดเลือกในหมวดเดียวกันตามสัดส่วนน้ำหนัก

เดิมของสินค้านั้น ๆ บางรายการสินค้าที่ไม่เข้าหลักเกณฑ์การรวมน้ำหนักโดยตรง ก็จะใช้การเฉลี่ยน้ำหนักโดยวิธีนี้

(3) คำนวมน้ำหนักขั้นสุดท้าย โดยแต่ละหมวดจะเหลือเฉพาะรายการสินค้าที่ถูกคัดเลือกและน้ำหนักสุดท้าย คือ น้ำหนักหรือค่าใช้จ่ายในรายการนั้นที่ได้จากการสำรวจ รวมกับน้ำหนักที่ได้เพิ่มมาจากข้อ (2) (ในกรณีที่มีการรวมน้ำหนักเกิดขึ้น) ผลรวมของน้ำหนักจากทุกรายการสินค้าในทุกหมวดจะต้องเท่ากับค่าใช้จ่ายรวมของผู้บริโภคที่ได้จากการสำรวจ

น้ำหนักที่คำนวณของแต่ละรายการสินค้าจะคงที่ และใช้ตลอดการคำนวณดัชนีราคาผู้บริโภคนั้น จนกว่าจะมีการปรับปรุงรายการสินค้าและน้ำหนักจากการสำรวจค่าใช้จ่ายในการบริโภคครั้งใหม่

5) การจัดหมวดหมู่สินค้า โดยทั่วไปสินค้าที่นำมาคำนวณดัชนีราคาผู้บริโภคของประเทศต่าง ๆ รวมทั้งประเทศไทย จะแยกออกเป็นหมวดใหญ่ ๆ ได้ 7 หมวด คือ

1. หมวดอาหารและเครื่องดื่ม
2. หมวดเครื่องนุ่งห่ม
3. หมวดเคหสถาน
4. หมวดการตรวจรักษาและบริการส่วนบุคคล
5. หมวดพาหนะ การขนส่ง และการสื่อสาร
6. หมวดการบันเทิง และอ่านและการศึกษา
7. หมวดยาสูบ และเครื่องดื่มมีแอลกอฮอล์

6) การคำนวณดัชนีราคา การคำนวณดัชนีราคาผู้บริโภค คือ การหาสัดส่วนค่าใช้จ่ายในการซื้อสินค้า (ในตะกร้าสินค้าที่กำหนด) ตามราคาสินค้าของเดือนปัจจุบัน (เดือนที่คำนวณดัชนี) เทียบกับค่าใช้จ่ายในการซื้อสินค้า (ในตะกร้าสินค้านั้น) ณ ปีฐาน

สูตรที่ใช้คำนวณดัชนีราคาผู้บริโภคปัจจุบันใช้สูตรของ ลาสเปร์ (Laspeyres Formula) ซึ่งได้ดัดแปลงเพื่อให้เหมาะสำหรับการคำนวณวัดความเคลื่อนไหวของราคาสินค้า เมื่อเปรียบเทียบกับระยะเวลาที่กำหนดไว้ และสามารถแก้ไขปัญหาเรื่องการเชื่อมต่อของราคา เนื่องจากการสับเปลี่ยนสินค้า เปลี่ยนลักษณะคุณภาพจำเพาะใหม่เพิ่มรายการคำนวณหรือตัดรายการคำนวณ สูตรนี้ได้แก่

$$I_t = \left(\frac{\sum \frac{P_t}{P_{t-1}} \times P_{t-1} Q_0}{\sum P_{t-1} Q_0} \right) \times I_{t-1} \quad \dots\dots\dots (3.26)$$

โดยที่ I_t = ดัชนีราคา ณ เวลา t (ปัจจุบัน)

- I_{t-1} = ดัชนีราคา ณ เดือนที่ผ่านมา (t-1)
 P_t = ราคาสินค้า ณ เวลา t (ปัจจุบัน)
 P_{t-1} = ราคาสินค้า ณ เดือนที่ผ่านมา (t-1)
 $P_{t-1}Q_0$ = ค่าใช้จ่ายหรือน้ำหนักแต่ละรายการ ณ เวลาปัจจุบัน
 P_tQ_0 = ค่าใช้จ่ายหรือน้ำหนักแต่ละรายการ ณ ปีฐาน

การจัดทำดัชนีราคาสำหรับผู้มีรายได้น้อยของสำนักดัชนีเศรษฐกิจการค้านี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้วัดการเปลี่ยนแปลงราคาสินค้าและบริการที่ผู้บริโภคในเขตเมือง ที่มีรายได้ 6,000-14,000 บาท ซึ่งผู้บริโภคเป็นประจำ ในทำนองเดียวกัน ดัชนีราคาผู้บริโภคทั่วไปก็มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้วัดการเปลี่ยนแปลงราคาสินค้าและบริการที่ผู้บริโภคในเขตเมือง ที่มีรายได้ 6,000-43,000 บาท โดยที่ดัชนีราคาทั้งสองประเภทนี้ ไม่สามารถสะท้อนความแตกต่างของระดับราคาระหว่างกลุ่มรายได้ได้อย่างชัดเจน จากแนวความคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมในการซื้อสินค้า แสดงให้เห็นว่าครัวเรือนรายได้น้อยมักจ่ายเงินซื้อสินค้าในราคาต่อหน่วยที่แพงกว่าครัวเรือนทั่วไปหรือครัวเรือนรายได้สูง เนื่องจากคนจนมีข้อจำกัดด้านงบประมาณในการซื้อสินค้าทำให้ต้องซื้อสินค้าแต่ละครั้งในปริมาณที่น้อย ซึ่งโดยทั่วไปสินค้าที่มีขนาดบรรจุเล็กจะมีราคาต่อหน่วยสูงกว่าสินค้าที่มีขนาดบรรจุใหญ่ และอีกประการหนึ่ง โดยเฉลี่ยแล้วคนจนจะซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดใหญ่ หรือซูเปอร์มาร์เก็ตน้อยกว่าคนทั่วไป ซึ่งร้านค้าขนาดใหญ่เหล่านี้มักมีสินค้าลดราคาหรือสินค้าราคาถูก ในการจัดทำดัชนีราคาทั้งสำหรับผู้บริโภคทั่วไปและผู้มีรายได้น้อย ของสำนักดัชนีเศรษฐกิจการค้า ใช้ข้อมูลราคาสินค้าที่เป็นราคาที่ซื้อขายในปริมาณเฉลี่ยที่พอสมควรกับการใช้บริโภคในครัวเรือน ซึ่งไม่สามารถสะท้อนราคาต่อหน่วยที่แท้จริงของสินค้าที่ครัวเรือนรายได้ต่างกันซื้อมาบริโภค ในการศึกษาครั้งนี้จึงได้นำผลของขนาดบรรจุของสินค้าและผลของร้านค้าที่มีต่อราคาต่อหน่วยของสินค้าเข้ามาพิจารณาด้วย เพื่อใช้ในการสร้างดัชนีราคาผู้บริโภคที่สะท้อนระดับราคาของผู้รายได้ต่างกันต้องเผชิญอย่างแท้จริง

3.2 วรรณกรรมปริทัศน์

งานศึกษาด้านความแตกต่างของระดับราคาสินค้าหรือค่าใช้จ่ายในการซื้อสินค้าของคนจนและคนรวยมีจำนวนไม่มากนัก เกือบทั้งหมดเป็นงานศึกษาของต่างประเทศ สามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ 1) การศึกษาถึงค่าใช้จ่ายหรือระดับราคาของคนจน ซึ่งส่วนใหญ่ศึกษาราคาอาหารมากกว่าจะศึกษาถึงระดับราคาของสินค้าอุปโภคบริโภคทั่วไป และส่วนหนึ่งเป็นการศึกษาถึงความสัมพันธ์ระหว่างระดับราคาและระดับรายได้ และ 2) การศึกษาเกี่ยวกับดัชนีราคาผู้บริโภคของกลุ่มคนที่มีรายได้ต่าง ๆ กัน สำหรับการศึกษาของประเทศไทยที่ผ่านนั้นส่วนใหญ่เป็นการศึกษาถึงภาวะความยากจนและวิธีวัดความยากจน มีการศึกษางานส่วนหนึ่งที่ศึกษาถึงผลกระทบของการเพิ่มขึ้น

ของระดับราคาสินค้าที่มีต่อกลุ่มผู้บริโภคที่มีรายได้ต่างกันและมีการศึกษาถึงดัชนีราคารายภูมิภาค แต่ก็ไม่ได้ศึกษาราคาสินค้าที่คนจนจ่ายโดยตรง คงจะได้กล่าวถึงในรายละเอียดต่อไป

3.2.1 การศึกษาถึงค่าใช้จ่ายหรือระดับราคาของคนจน

การศึกษาว่าคนจนซื้อสินค้าในราคาที่แพงกว่าคนรวยหรือไม่ สามารถหาคำตอบได้จากสองวิธี วิธีแรกจากการสำรวจค่าใช้จ่ายและปริมาณการซื้อสินค้าของครัวเรือน ซึ่งจะสามารหาคำตอบได้โดยตรงถึงรายได้ของครัวเรือน ขนาดของครัวเรือน และลักษณะทางประชากรศาสตร์ที่มีผลต่อการซื้อสินค้า และสามารถคำนวณราคาต่อหน่วยของสินค้าที่ซื้อได้ อีกวิธีหนึ่งเป็นการใช้การสำรวจราคาของร้านขายปลีกในแต่ละพื้นที่เพื่อเปรียบเทียบราคาสินค้าแต่ละชนิด ดังเช่นงานของ Alcala and Klevorick (1971) ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างราคาสินค้าแต่ละชนิดของร้านค้ากับมาตรฐานของระดับรายได้ของครัวเรือนที่ร้านค้านั้น ๆ ตั้งอยู่ โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจราคาอาหารในนิวยอร์กปี 1967 ซึ่งแบ่งออกเป็น 47 เขตพื้นที่ และในการศึกษาจะแบ่งร้านค้าออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ร้านค้าที่มีลักษณะเป็นเครือข่ายหรือสาขา และร้านขนาดเล็กที่เจ้าของดำเนินการเอง จากแบบจำลองสมการถดถอยเชิงเส้นที่สร้างขึ้นทำให้สามารถตั้งสมมติฐานได้ 4 ข้อ คือ 1) ราคาสินค้าจะขึ้นอยู่กับประเภทร้านค้า 2) ระดับรายได้ของประชากรในแต่ละเขตพื้นที่มีผลต่อราคาสินค้า 3) มีตัวแปรอื่นๆ เกี่ยวกับลักษณะของร้านค้าที่มีผลต่อราคา 4) มีลักษณะอื่นๆ ทางประชากรศาสตร์ของคนในแต่ละเขตที่ทำให้ระดับรายได้มีส่วนในการกำหนดราคา ผลการศึกษาพบว่าราคาอาหารในร้านค้าขนาดเล็กจะสูงกว่าร้านค้าแบบมีสาขา และสำหรับร้านค้าแต่ละประเภทไม่พบความสัมพันธ์อย่างมีนัยสำคัญระหว่างระดับรายได้และราคาสินค้าของร้านนั้น ๆ ดังนั้นในการตอบคำถามที่ว่าคนจนจ่ายแพงกว่าหรือไม่ในการซื้ออาหารจึงเกินขอบเขตของงานชิ้นนี้ อย่างไรก็ตาม Alcala and Klevorick ได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ว่า ถึงแม้ว่าการผันแปรของราคาสินค้ากับระดับรายได้ในร้านค้าทั้ง 2 ประเภทเป็นไปในทิศทางเดียวกัน แต่ราคาเฉลี่ยของสินค้าส่วนใหญ่ของร้านค้าขนาดเล็กจะสูงกว่าร้านค้าแบบสาขา ขณะเดียวกันก็มีการศึกษาหลายชิ้นที่แสดงว่าในคนเขตรายได้ต่ำมักซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดเล็กคิดเป็นสัดส่วนที่สูงกว่าเขตที่คนมีรายได้สูง ดังนั้น ถ้าราคาสินค้าโดยทั่วไปของร้านค้าขนาดเล็กสูงกว่าร้านค้าแบบสาขาย่อมแสดงว่าคนจนถูกบังคับให้ซื้อสินค้าที่ราคาแพงกว่า อย่างไรก็ตามในงานศึกษาชิ้นนี้ไม่ได้แสดงค่าประมาณของส่วนต่างราคาเฉลี่ยระหว่างร้านค้าแบบมีสาขากับร้านค้าขนาดเล็ก และไม่ได้ให้ความสำคัญกับสัดส่วนยอดขายสำหรับแต่ละกลุ่มรายได้ในร้านค้าขนาดเล็กมากนัก

การศึกษาของ Kunreuther (1973) ก่อนข้างจะแตกต่างจากงานศึกษาอื่น ๆ ที่ศึกษาความแตกต่างระหว่างราคาสินค้าของคนรวยกับคนจน Kunreuther ได้ทำการศึกษาในเชิงทฤษฎีถึงพฤติกรรมของผู้บริโภคในการซื้อสินค้าจากนั้นได้ทำการทดสอบเชิงประจักษ์ ทางทฤษฎีได้

ตั้งสมมติฐานไว้ว่าปัจจัยที่มีผลต่อการตัดสินใจซื้อของครัวเรือนมี 2 ปัจจัย ได้แก่ ปัจจัยด้านร้านค้า (Store effect) และปัจจัยด้านขนาด (Size effect) โดยปัจจัยด้านร้านค้า จะเป็นผลจากความแตกต่างของราคาระหว่างร้านค้าขนาดใหญ่และร้านค้าขนาดเล็ก โดยทั่วไป สำหรับสินค้าชนิดเดียวกันขนาดเท่ากันราคาจะแปรผกผันกับขนาดร้านค้า ดังนั้น คนที่ซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดใหญ่ก็จะซื้อสินค้าได้ในราคาถูกกว่าคนที่ซื้อสินค้าจากร้านค้าเล็ก ๆ และปัจจัยด้านขนาด หมายถึง การที่สินค้าชนิดหนึ่งที่มีขนาดบรรจุหลายขนาดมักมีราคาต่อหน่วยแตกต่างกัน โดยราคาต่อหน่วยของสินค้ามักแปรผกผันกับขนาดบรรจุ ดังนั้น คนจนที่ซื้อสินค้าขนาดบรรจุเล็กแล้วซื้อหลาย ๆ ครั้งก็ต้องจ่ายแพงกว่าซื้อขนาดบรรจุที่ใหญ่กว่าเพียงครั้งเดียว จากนั้น Kunreuther ได้สร้างแบบจำลองการตัดสินใจซื้ออาหารของครัวเรือน (Model of household food-purchasing decisions) จากทฤษฎีพฤติกรรมผู้บริโภค ด้านการทดสอบเชิงประจักษ์ได้ทำการสำรวจการใช้จ่ายของครัวเรือนใน New Haven สหรัฐอเมริกา ปี 1970 จำนวน 159 ครัวเรือน โดยแบ่งครัวเรือนออกเป็นกลุ่มรายได้ปานกลางและกลุ่มรายได้ต่ำ และใช้สินค้าอาหาร 8 ชนิดที่มีหลากหลายขนาดเพื่อเป็นตัวแทนในการศึกษารายละเอียดด้านขนาดและความถี่ในการซื้อสินค้าของแต่ละครัวเรือน ผลการศึกษาพบว่า สำหรับครัวเรือนที่มีขนาดเท่ากันและมีอัตราการบริโภคเหมือนกัน ครัวเรือนรายได้ต่ำจะซื้อสินค้าที่มีขนาดเล็กกว่าและซื้อสินค้าถี่กว่าครัวเรือนรายได้ปานกลาง เนื่องจากข้อจำกัดของงบประมาณและต้นทุนการเก็บรักษาสินค้า ซึ่งผลที่ได้สนับสนุนสมมติฐานเรื่องปัจจัยด้านขนาด ส่วนการทดสอบผลด้านร้านค้าดูได้จากพฤติกรรมการซื้อสินค้าของทั้งสองกลุ่มรายได้ พบว่าประมาณร้อยละ 60 ของครัวเรือนรายได้ต่ำซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดเล็กในละแวกที่อยู่อาศัย แต่คิดเป็นร้อยละ 15 เท่านั้นสำหรับครัวเรือนรายได้ปานกลาง สาเหตุหนึ่งอาจเนื่องมาจากข้อจำกัดด้านการเดินทาง ซึ่งเห็นได้จากการใช้ยานพาหนะและระยะทางที่เดินทางไปซื้อสินค้า ครัวเรือนรายได้ต่ำมักจะใช้รถสาธารณะหรือเดินไปซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดเล็กใกล้บ้าน ซึ่งมีระยะทางเฉลี่ยในการเดินทางประมาณ 1.9 ไมล์ ส่วนครัวเรือนรายได้ปานกลางใช้ระยะทางมากกว่าคือประมาณ 3.6 ไมล์เพื่อเดินทางไปซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดใหญ่ อาจเนื่องมาจากมีรถยนต์ส่วนตัวซึ่งสะดวกในการเดินทาง ผลการศึกษาเชิงประจักษ์ที่ได้จากการสำรวจครัวเรือนนี้ ทำให้สามารถสรุปได้ว่าครัวเรือนรายได้ต่ำอาจจ่ายเงินซื้อสินค้าในราคาที่แพงกว่าเนื่องจากข้อจำกัดด้านงบประมาณ ต้นทุนในการเก็บรักษาสินค้า และต้นทุนในการเดินทาง

การศึกษาจากการสำรวจร้านค้าอีกงานหนึ่งเป็นของ MacDonald and Nelson (1991) ศึกษาว่าราคาอาหารในเขตคนรายได้ต่ำสูงกว่าเขตอื่นๆ ในเมืองขนาดใหญ่หรือไม่ นอกจากนี้ยังหาลักษณะการกระจายตัวของราคาระหว่างเมืองต่างๆ และวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการผันแปรของราคา การศึกษานี้ใช้ข้อมูลจากการสำรวจร้านค้าในแต่ละเขตพื้นที่ ซึ่งแบ่งเขตพื้นที่ตามเขตรหัสไปรษณีย์ ออกเป็นพื้นที่ยากจนและพื้นที่ทั่วไป โดยเขตยากจนหมายถึงเขตไปรษณีย์ที่ประชากรอย่างน้อย

ร้อยละ 20 มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน ในการเปรียบเทียบราคาใช้ตะกร้าสินค้าชุดหนึ่งและเปรียบเทียบราคาเฉลี่ยของสินค้าในตะกร้าระหว่างร้านค้าต่างๆ ในเมืองใหญ่ ผลการศึกษาพบว่าราคาอาหาร โดยเฉลี่ยของร้านค้าที่ตั้งอยู่ในแถบชานเมืองต่ำกว่าร้านค้าในใจกลางเมืองประมาณร้อยละ 4 สำหรับการทดสอบถึงสาเหตุที่ทำให้เกิดความแตกต่างของราคาสินค้าระหว่างร้านค้าใช้สมการถดถอย (Ordinary Least Square) และตัวแปรที่ใช้อธิบายได้แก่ ลักษณะเฉพาะของร้านค้า (ต้นทุนค่าจ้างแรงงาน ค่าประกันภัย ขนาดของร้าน ยอดขายต่อพื้นที่ การให้บริการ และตัวแปรหุ่นแสดงการเป็นเจ้าของดำเนินการเอง) ลักษณะของประชากรในพื้นที่ (ขนาดของครัวเรือนเฉลี่ย ร้อยละของครัวเรือนที่ไม่มีรถยนต์ และค่ากลางของรายได้ของครัวเรือนในเขตนั้นๆ) การแข่งขันของร้านค้าในพื้นที่ (แทนด้วยจำนวนร้านขายของชำในเขตพื้นที่นั้นๆ) ผลพบว่าต้นทุนของร้านค้า พฤติกรรมการเสาะหาของผู้บริโภค และขนาดของการแข่งขันกันทำให้ราคาสินค้าแตกต่างกัน นอกจากนี้ยังพบว่าในเขตที่มีต้นทุนในการเสาะหาต่ำและมีผลได้จากการเสาะหาสูง ราคาอาหารจะต่ำกว่าเขตอื่นๆ

การศึกษาอีกชิ้นที่ใช้วิธีการศึกษาลักษณะคืองานของ Kaufman, MacDonald, Lutz and Smallwood (1997) ซึ่งทำการศึกษาเชิงประจักษ์จากการสำรวจ 3 โครงการ ได้แก่ การสำรวจราคาอาหาร การสำรวจการบริโภคอาหารของครัวเรือน และการสำรวจค่าใช้จ่าย เนื่องจากมีสมมติฐานถึงสาเหตุที่ทำให้ครัวเรือนรายได้น้อยกว่าค่าเฉลี่ยกับราคาอาหารที่แพงกว่าคนรวย 3 ข้อ คือ 1) โดยเฉลี่ยแล้วคนที่มียาได้น้อยกว่าจะซื้อสินค้าจากร้านค้าขนาดใหญ่ (Supermarket) เพียงเล็กน้อยในขณะที่ร้านค้าเหล่านี้มักมีสินค้าราคาถูก มีตราสินค้าหลากหลายให้เลือก มีสินค้าขนาดประหยัด และสามารถเลือกสินค้าที่มีคุณภาพได้ 2) ครัวเรือนรายได้น้อยส่วนใหญ่ไม่ได้อาศัยอยู่แถบชานเมืองซึ่งอาหารมักมีราคาถูก และ 3) ร้านค้าขนาดใหญ่ (Supermarket) ในเขตคนจนอาจตั้งราคาสูงกว่าแถบใกล้เคียงซึ่งเป็นที่อาศัยของครัวเรือนที่มีรายได้สูงกว่า วิธีการศึกษาที่ใช้ข้อมูลจากการสำรวจราคาค่อนข้างจะคล้ายคลึงกับการศึกษาที่ผ่านมา กล่าวคือเปรียบเทียบราคาตะกร้าอาหารในแต่ละเขต ซึ่งแบ่งโดยสัดส่วนคนจนที่อาศัยอยู่ในเขตหัทสไปรมันซ์ ผลการศึกษาพบว่าสำหรับตะกร้าอาหารชุดเดียวกัน ครัวเรือนที่มีรายได้ต่ำเผชิญกับราคาที่สูงกว่าเล็กน้อยประมาณร้อยละ 1 เมื่อเทียบกับค่าเฉลี่ยของทั้งประเทศ ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลจากการสำรวจการบริโภคอาหารของครัวเรือน พบว่าครัวเรือนรายได้น้อยจ่ายค่าอาหารต่อหน่วยส่วนใหญ่ถูกกว่าครัวเรือนรายได้สูง และจากข้อมูลราคาของสินค้าที่ขายในซูเปอร์มาร์เก็ตเกิดพบว่ามี ความแตกต่างกันอย่างมากในราคาเฉลี่ยต่อหน่วยของสินค้าที่มีขนาดบรรจุต่างๆ กัน จากข้อมูลทั้งหมดอาจกล่าวได้ว่า ครัวเรือนรายได้น้อยจ่ายค่าอาหาร โดยเฉลี่ยน้อยกว่าเมื่อเทียบกับครัวเรือนทั้งหมด Kaufman, et al. ได้ให้คำอธิบายไว้ว่า เนื่องจากครัวเรือนรายได้น้อยจะเลือกบริโภคอาหารที่ราคาประหยัด เลือกขนาดบรรจุที่ใหญ่ขึ้น และคุณภาพต่ำเพื่อลดค่าใช้จ่ายด้านอาหาร แต่ในทางตรงกันข้าม การวิเคราะห์ราคาอาหารจากร้านค้ากลับพบว่าอาหารในตะกร้าที่ได้

จากการสำรวจจะราคาสูงกว่าราคาอาหารที่ซื้อจริงสำหรับสินค้าเหมือนกัน นั้นแสดงว่าครัวเรือนรายได้น้อยที่บริโภคอาหารชนิดเดียวกันกับครัวเรือนรายได้สูงจะเผชิญกับราคาอาหารที่สูงกว่าเล็กน้อย เนื่องจาก ครัวเรือนรายได้น้อยมีความสามารถในการเข้าถึงร้านค้าขนาดใหญ่อย่างซูเปอร์มาร์เก็ตน้อยกว่าครัวเรือนรายได้สูง

Hayes (1999) ศึกษาเกี่ยวกับราคาอาหารของคนจนในนิวยอร์ก ใช้วิธีการศึกษาค้นคว้าของ MacDonald and Nelson (1991) คือ ศึกษาจากการสำรวจราคาตลาดของร้านค้าและแบ่งพื้นที่การสำรวจออกเป็น 3 เขตราคา ต่างกันที่ Hayes แบ่งเขตยากจน เขตรายได้ปานกลาง และเขตรายได้สูงตามค่ามัธยฐานของรายได้ครัวเรือนในแต่ละเขตไปรษณีย์ แต่ MacDonald and Nelson แบ่งเขตโดยใช้เกณฑ์สัดส่วนคนจนในพื้นที่ ในการเปรียบเทียบราคาใช้วิธีเลือกตะกร้าอาหารเพื่อใช้เป็นตัวแทนของอาหารทั้งหมดที่ครัวเรือนบริโภค จากนั้นนำราคาที่สำรวจได้มาถ่วงน้ำหนักด้วยสัดส่วนค่าใช้จ่ายสำหรับอาหารแต่ละชนิดของครัวเรือน แล้วนำมาประมาณค่าด้วยวิธี Generalized Least Square สมมติฐานเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้ราคาในแต่ละเขตต่างกันอาจเนื่องมาจาก 1) ต้นทุนหน่วยสุดท้ายในการดำเนินงานในแต่ละพื้นที่ต่างกัน 2) ต้นทุนคงที่ของการดำเนินงานต่างกัน และ 3) ร้านค้าที่ตั้งอยู่ในย่านคนจนอาจมีการตั้งราคาแบบแบ่งแยกราคาเนื่องจากการจำกัดโฆษณาและการส่งเสริมการขายทำให้ผู้บริโภคมีความรู้เกี่ยวกับราคาด้อย ผลการศึกษาพบว่าราคาอาหารในเขตยากจนต่ำกว่าเขตคนรวยร้อยละ 1.6 ซึ่งผลที่ได้จะแตกต่างกับผลจากการศึกษาของ MacDonald and Nelson อย่างไรก็ตามเป็นที่น่าสังเกตว่างานชิ้นนี้ไม่ได้ให้ความสนใจกับรูปแบบการใช้จ่ายของผู้บริโภคและไม่ได้ปรับคุณภาพของสินค้าที่ทำการสำรวจราคาด้วย

เนื่องจาก Hayes (1999) ทำการศึกษาความแตกต่างของราคาโดยสนใจเฉพาะราคาตลาดที่ร้านค้าตั้งขึ้นไม่ได้สนใจพฤติกรรมผู้บริโภค ดังนั้น Hayes (2000) จึงได้ทำการทดสอบว่าราคาขายปลีกอาหารในเขตคนจนกับเขตคนรวยแตกต่างกันหรือไม่อีกครั้ง โดยใช้ข้อมูลจากการสำรวจของสำนักงานสถิติแรงงานของสหรัฐอเมริกาที่ใช้ทำดัชนีราคาผู้บริโภค เมื่อพบว่าราคาอาหารในเขตคนรวยและเขตคนจนแตกต่างกันได้ทำการศึกษาต่อถึงปัจจัยหลักที่คาดว่าทำให้เกิดการแบ่งแยกราคา เช่น คุณภาพสินค้า ต้นทุนการดำเนินงาน และต้นทุนในการเสาะหาของผู้บริโภค นอกจากนี้ยังหาความสัมพันธ์ระหว่างกลยุทธ์การตั้งราคาและเชื้อชาติของคนในเขตคนจนด้วย ผลการเปรียบเทียบราคาเฉลี่ยของสินค้าแต่ละชนิด(สินค้าในตะกร้าอาหาร)ในเขตคนจนและเขตคนจน การแบ่งเขตใช้นิยามความยากจนหลายนิยาม ได้แก่ เปอร์เซ็นไทล์ความยากจนของแต่ละรัฐ และประชากรอย่างน้อยร้อยละ 20 ที่มีรายได้ต่ำกว่าเส้นความยากจน ซึ่งวิธีการแบ่งเขตจะแตกต่างกับการศึกษาก่อนหน้านี้ที่แบ่งเขตโดยใช้ระดับรายได้เพียงอย่างเดียว อย่างไรก็ตามไม่พบความแตกต่างของผลที่ได้จากการแบ่งเขตแต่ละวิธี กล่าวคือ ราคาอาหารเฉลี่ยในเขตคนจนน้อยกว่าในเขตคนรวยประมาณร้อยละ 6 นอกจากนี้ได้ใช้สมการถดถอยเพื่อแยกความสัมพันธ์ระหว่างราคาและระดับความยากจน

นอกจากปัจจัยอื่น ๆ พบว่าในเขตคนจนราคาจะเพิ่มขึ้นร้อยละ 42 ถ้าค่ามัธยฐานของรายได้เพิ่มขึ้น 10,000 ดอลลาร์สหรัฐ แต่ในเขตคนรวยความสัมพันธ์กลับเป็นลบแต่ก็ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ผลที่ได้ อาจหมายถึงการที่ราคาในเขตคนจนจะอ่อนไหวมากกว่าในเขตคนรวย และผลของการนำส่วนต่างราคาทั้งสองเขตมาถ่วงน้ำหนักด้วยสัดส่วนค่าใช้จ่ายของคนจนแล้ว พบว่าคนจนไม่ได้ซื้อสินค้าในราคาที่แพงกว่าคนรวย สามารถอธิบายได้ว่าความแตกต่างของราคาอาจเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นภายในท้องถิ่น ร้านค้าอาจขายสินค้าบางชนิดให้กับคนจนในราคาแพงแต่โดยเฉลี่ยแล้วจะไม่ทำให้ตะกร้าอาหารของคนจนมีราคาสูงกว่าของคนรวย

การศึกษาที่กล่าวมาข้างต้นใช้วิธีเปรียบเทียบราคาโดยแบ่งเขตพื้นที่ออกเขตคนจนและเขตคนรวย แต่งานของ Frankel and Gould (2001) จะเปรียบเทียบราคาระหว่างเมืองต่าง ๆ ซึ่ง Frankel and Gould ให้เหตุผลว่าการเปรียบเทียบราคาระหว่างเมืองดีกว่าเนื่องจากผลที่ได้จะไม่อ่อนไหวต่อปัญหาพฤติกรรมการซื้อสินค้าของคนแต่ละกลุ่ม เนื่องจากไม่สามารถคาดเดาได้ว่าคนเหล่านั้นจะซื้อสินค้าภายในพื้นที่หรือไม่ ดังนั้นการศึกษาในเมืองเดียวจะบอกถึงความสัมพันธ์ระหว่างการกระจายรายได้และระดับราคาได้น้อย Frankel and Gould จึงศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการกระจายรายได้ในเมืองกับระดับราคาขายปลีก โดยมีสมมติฐานเกี่ยวกับสาเหตุที่ทำให้เกิดความแตกต่างของราคา ดังนี้ 1) พฤติกรรมในการเสาะหาของผู้บริโภคมีผลต่อราคา แทนด้วยร้อยละของครัวเรือนที่ไม่มีรถยนต์ และขนาดของครัวเรือนเฉลี่ย สมมติฐานข้อนี้คล้ายกับของ MacDonald และ Nelson (1991) 2) การเกิดอาชญากรรมจะทำให้ต้นทุนของร้านค้าปลีกสูงขึ้น และความยากจนก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดอาชญากรรมดังนั้นจึงใช้ Poverty crime rate³ เป็นตัวแทนในการทดสอบสมมติฐาน 3) การเพิ่มขึ้นของกลุ่มรายได้ปานกลางจะทำให้ราคาอาหารมีทรัพย์สินสูงขึ้น แทนด้วยดัชนีต้นทุนการสร้างบ้าน 4) การที่ระดับราคาสินค้าของคนจนในตัวเมืองสูง อาจเนื่องจากการแพร่หลายของร้านค้าของชำขนาดเล็กซึ่งราคาเฉลี่ยจะสูงกว่าทั่วไป ทดสอบโดยใช้ตัวแปรร้อยละของร้านค้าปลีกที่มีลูกจ้าง 10 ขึ้นไป ซึ่งควรมีความสัมพันธ์เป็นลบกับระดับราคา ในการศึกษาที่ใช้การประมาณค่าด้วยวิธี Ordinary Least Square เพื่อหาคำตอบว่าคนจนซื้อสินค้าในราคาที่แพงกว่าหรือไม่ ผลที่ได้พบว่าเมืองที่มีความยากจนมากราคาไม่ได้สูงอย่างที่คาดการณ์ไว้ แต่ราคาสินค้าจะสูงในเมืองที่มีความไม่เท่าเทียมทางรายได้สูง จากผลที่ได้สามารถอธิบายได้ดังนี้ ในการตัดสินใจเลือกที่อยู่อาศัย ครัวเรือนที่มีรายได้ปานกลางมักอ่อนไหวต่อราคาขายปลีกมากกว่ากลุ่มคนจนและคนรวย เนื่องจากมีงบประมาณที่จำกัดมากกว่าคนรวยในขณะเดียวกันก็มีทรัพยากรเพียงพอที่จะย้ายที่อยู่ซึ่งต่างกับครัวเรือนยากจน ดังนั้นครัวเรือนรายได้ปานกลางจึงมีแนวโน้มจะเลือกอยู่อาศัยในที่ที่มีค่าครองชีพต่ำมากกว่าคนจน

³ Poverty crime rate คือ อัตราการก่ออาชญากรรมต่อคน ประกอบด้วย การบุกรุกและลักทรัพย์ในเวลา กลางคืน การปล้น และการลักขโมย ซึ่งรายงานโดยสำนักสืบสวนสอบสวนของรัฐบาลกลางสหรัฐอเมริกา

และคนรวย คำอธิบายนี้สามารถทดสอบได้โดยใช้ Instrument Variable คือใช้ข้อมูลระดับความเป็นอุตสาหกรรมของเมืองมาเป็นเครื่องมือในการอธิบายการเปลี่ยนแปลงการกระจายรายได้ และใช้วิธีประมาณค่าแบบ Two Stage Least Squares พบว่าผลไม่ได้เป็นอย่างที่สันนิษฐานไว้ คราวเรือนรายได้ปานกลางมีความอ่อนไหวต่อราคาเฉลี่ยน้อยกว่าครัวเรือนยากจนและครัวเรือนร่ำรวย และผลการทดสอบสมมติฐานที่ตั้งไว้พบว่าทุกข้อมีนัยสำคัญทางสถิติ จากผลที่ได้ทั้งหมดอาจกล่าวได้ว่า ราคาจะสูงขึ้นถ้าครัวเรือนรายได้ปานกลาง ในชุมชนถูกแทนที่ด้วยครัวเรือนยากจนหรือครัวเรือนที่มีรายสูงกว่าเล็กน้อย หรือการเพิ่มขึ้นของความไม่เท่าเทียมกันของรายได้ทำให้ราคาสูงขึ้นและคนจนก็ต้องเผชิญกับราคาที่สูงขึ้น

งานการศึกษาต่อมาใช้วิธีการศึกษาที่ค่อนข้างแตกต่างจากงานการศึกษาอื่น ๆ งานชิ้นนี้เป็นของ Aten and Menezes (2002) ซึ่งได้ศึกษาเพื่อหาวิธีทำให้ค่าอำนาจซื้อเสมอภาคของแต่ละประเทศ (Purchasing power of currencies) สะท้อนถึงระดับราคาสินค้าของคนจน การศึกษาใช้ข้อมูลจากการสำรวจค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในประเทศบราซิลโดยแบ่งออกเป็น 11 เมือง และใช้วิธี Country Product Dummy (PCD) ในการประมาณราคาเฉลี่ยของสินค้าแต่ละกลุ่ม และเพื่อแยกผลของรายได้ ออกจากผลของลักษณะของแต่ละเมืองในการประมาณค่าราคา นอกจากนี้ยังทำการประมาณค่าสัมประสิทธิ์ของ PCD เปรียบเทียบกันหลายสมการ ผลพบว่าภายในเมืองหนึ่ง ๆ ระดับราคาจะสูงขึ้นตามระดับรายได้ แต่เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างเมืองพบว่า เมืองที่ยากจนจะเผชิญกับระดับราคาที่สูงกว่าเมืองที่มีรายได้สูง และยังพบว่าผู้บริโภคที่เป็นคนจนมักเผชิญกับความแตกต่างของราคามากกว่าผู้บริโภคทั่วไป และระดับราคาอาหารในเมืองยากจนบางเมืองสูงกว่าในเมืองที่มีรายได้สูง ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่าการใช้ราคาเฉลี่ยและค่าใช้จ่ายเฉลี่ยของทั้งประเทศในการศึกษาระดับความยากจนจะให้ผลที่คลาดเคลื่อนจากความจริง การใช้ระดับราคาของแต่ละกลุ่มรายได้ หรือระดับราคาภูมิภาคจะเป็นอีกทางเลือกหนึ่งที่ใช้วัดระดับความยากจน

งานศึกษาในประเทศไทยที่ศึกษาถึงผลกระทบของการเพิ่มขึ้นของระดับราคาที่มีต่อกลุ่มรายได้ต่างๆ เป็นของ Oey Meesook (1975) ในการศึกษาที่ใช้ดัชนีราคาผู้บริโภคจากธนาคารแห่งประเทศไทยมาคำนวณถ่วงน้ำหนักด้วยสัดส่วนค่าใช้จ่ายของครัวเรือนแบ่งตามระดับรายได้ ผลการศึกษาพบว่าดัชนีราคาผู้บริโภคมีความสัมพันธ์เชิงบวกกับรายได้ และผลการศึกษาข้างชี้ให้เห็นว่าการที่ระดับราคาของสินค้าที่มีสัดส่วนมากในค่าใช้จ่ายของครัวเรือนเพิ่มขึ้น จะทำให้ดัชนีราคาผู้บริโภคของคนจนเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วเมื่อเทียบกับดัชนีราคาผู้บริโภคของกลุ่มคนร่ำรวยกว่า และคนจนจะได้รับผลกระทบจากการเพิ่มขึ้นของระดับราคา ก่อนกลุ่มอื่น ๆ เนื่องจากค่าใช้จ่ายของคนจนคิดเป็นสัดส่วนกับรายได้มีจำนวนมากกว่าหรือส่วนต่างของรายได้กับค่าใช้จ่ายน้อย และจะเป็นปัญหามากยิ่งขึ้น ถ้าการบริโภคของคนจนอยู่ในระดับเพื่อยังชีพ หรือต่ำกว่าระดับเพื่อยังชีพอยู่แล้ว

3.2.2 การศึกษาเกี่ยวกับดัชนีราคาผู้บริโภคระหว่างกลุ่มคนที่มียาได้ต่าง ๆ กันหรือระหว่างภูมิภาค

Garner, Johnson and Kokoski (1996) ทำการศึกษาโดยทดลองสร้างดัชนีราคาของ คนจนเพื่อตรวจสอบว่าดัชนีที่ได้จะสูงกว่า ต่ำกว่า หรือเท่ากับดัชนีราคาผู้บริโภคในชนบทที่คำนวณ โดยทางการของสหรัฐอเมริกา และเพื่อหาดัชนีชี้วัดค่าครองชีพที่แท้จริง การศึกษานี้แบ่งคนจน ออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ คนจนด้านรายได้ (หมายถึงคนที่มียาได้ต่ำกว่าเกณฑ์วัดความยากจนของ สำนักงานสถิติแรงงาน) คนจนด้านค่าใช้จ่าย (หมายถึง คนที่มีค่าใช้จ่ายต่ำกว่าเกณฑ์วัดความยากจน) และคนจนในโครงการ (หมายถึง คนจนที่ได้รับเงินอุดหนุนจากรัฐ) ผลการศึกษาพบว่า เมื่อสร้าง ดัชนีราคาทั้ง 3 แบบ คือ ดัชนีราคาของลาสเปร์ (Laspeyres price index) ดัชนีราคาของปาส์เช (Paasche price index) และดัชนีราคาของฟิชเชอร์ (Fisher price index) โดยค่าถ่วงน้ำหนักใช้สัดส่วน ค่าใช้จ่ายในสินค้าแต่ละชนิดของคนจนซึ่งคำนวณขึ้นมาใหม่ ดัชนีราคาผู้บริโภคของคนจนที่ คำนวณได้มีความแตกต่างจากดัชนีราคาผู้บริโภคในชนบทเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และเมื่อนำดัชนีที่ คำนวณได้ไปสร้างอัตราความยากจน พบว่าต่างจากดัชนีที่คำนวณ โดยถ่วงน้ำหนักด้วยค่าใช้จ่ายของ คนในชนบท นอกจากนี้ยังได้คำนวณดัชนีราคาของฟิชเชอร์ซึ่งในทางทฤษฎีถือว่าใกล้เคียงกับค่า ครองชีพที่แท้จริง พบว่าดัชนีที่ได้ไม่แตกต่างจากดัชนีราคาผู้บริโภคในชนบท

จากที่งานของ Garner, Johnson and Kokoski (1996) ศึกษาทดลองสร้างดัชนีราคาผู้บริโภค ของคนจน ต่อมา Moulton and Stewart (1999) ได้ทดลองสร้างดัชนีราคาผู้บริโภคของสหรัฐอเมริกา อีกครั้ง โดยใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อปรับให้ดัชนีราคาผู้บริโภคสะท้อนถึงค่าครองชีพที่แท้จริง ในที่นี้จะ กล่าวถึงเพียงการสร้างดัชนีราคาผู้บริโภคของคนจน ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อหาคำตอบว่าการ เปลี่ยนแปลงของราคาของคนจนต่างจากการเปลี่ยนแปลงของราคาของคนชนบททั้งหมดหรือไม่ ใน การศึกษาได้นำผลการศึกษาของ Garner, Johnson and Kokoski มาวิเคราะห์อีกครั้ง โดยให้ข้อสังเกต ว่าในการคำนวณดัชนีราคาเฉพาะกลุ่มประชากรของสหรัฐอเมริกานั้น การคำนวณสัดส่วนค่าใช้จ่าย จะใช้ค่าใช้จ่ายของกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นเพียงส่วนหนึ่งของตัวอย่างที่ทำการสำรวจในชนบททั้งหมด จากจำนวนตัวอย่างที่น้อยนี้อาจทำให้เกิดการเคลื่อนจากการสุ่มตัวอย่าง ในการคำนวณดัชนีราคา ข้อจำกัดอีกข้อหนึ่งก็คือ การใช้ข้อมูลร้านค้าเช่นเดียวกับที่ใช้ในการคำนวณดัชนีราคาผู้บริโภคใน ชนบท อาจไม่แสดงถึงร้านค้าที่คนจนไปซื้อสินค้าที่แท้จริง ในทำนองเดียวกัน กลุ่มสินค้าที่ใช้ใน การคำนวณดัชนีราคาผู้บริโภคในชนบทอาจไม่ใช่สินค้าที่คนจนบริโภค

การศึกษาเกี่ยวกับดัชนีราคาผู้บริโภคในประเทศไทยมีงานของ Oey Meesook (1976) ที่ สร้างดัชนีราคาผู้บริโภครายภูมิภาคปี 2513 เพื่อใช้ประโยชน์ในการศึกษาเรื่องการกระจายรายได้ใน ประเทศไทย และการเปรียบเทียบค่าครองชีพระหว่างภูมิภาคหรือระหว่างพื้นที่ การสร้างดัชนีราคา

รายภูมิภาคนี้จะเป็นการเปรียบเทียบดัชนีราคาระหว่างภูมิภาคในปีหนึ่ง ๆ แทนที่จะเป็นการเปรียบเทียบดัชนีราคาของแต่ละภูมิภาคที่เปลี่ยนแปลงไประหว่างช่วงเวลา(ระหว่างปี) ดังเช่นดัชนีราคาที่ทำโดยกรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ ดังนั้นดัชนีราคารายภูมิภาคจะทำการถ่วงน้ำหนักด้วยสัดส่วนค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในภูมิภาคหนึ่งซึ่งใช้เป็นฐาน กล่าวคือ ใช้สัดส่วนค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในกรุงเทพฯ-ธนบุรีเป็นค่าถ่วงน้ำหนักของทุกภูมิภาค เพื่อให้สามารถเปรียบเทียบราคาสินค้าจากตะกร้าเดียวกันของแต่ละภูมิภาคในช่วงเวลาเดียวกัน เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างดัชนีราคาให้เหมาะสมกับข้อมูลที่มีการจัดเก็บอยู่แล้วในการสร้างดัชนีราคาผู้บริโภคของกรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ จึงใช้วิธีการสร้างดัชนีตามวิธีของกรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ มีสูตรดังนี้

$$P^R = \frac{\sum_{i=1}^n Q_i^0 P_i^R}{\sum_{i=1}^n Q_i^0 P_i^0} \times 100 \quad \dots\dots\dots (3.27)$$

- โดยที่ Q_i^0 คือ ปริมาณสินค้าของสินค้าชนิดที่ i ที่บริโภคในภูมิภาคฐาน
 P_i^0 คือ ราคาสินค้าชนิดที่ i ในภูมิภาคฐาน
 P_i^R คือ ราคาสินค้าชนิดที่ i ในภูมิภาค R
 n คือ จำนวนสินค้าที่ใช้ในการคำนวณดัชนีราคา

ดัชนีราคา P^R สามารถเขียนได้ใหม่ในรูปของราคาโดยเปรียบเทียบที่ถ่วงน้ำหนักด้วยสัดส่วนค่าใช้จ่ายแทนการถ่วงน้ำหนักด้วยปริมาณสินค้า ดังนี้

$$P^R = \frac{\sum_{i=1}^n Q_i^0 P_i^0 \left(\frac{P_i^R}{P_i^0} \right)}{\sum_{i=1}^n Q_i^0 P_i^0} \times 100 = \sum_{i=1}^n \frac{Q_i^0 R_i^0}{\sum_{i=1}^n Q_i^0 P_i^0} \cdot \left(\frac{P_i^R}{P_i^0} \right) \times 100 \quad \dots\dots\dots (3.28)$$

จากนั้นจะทำการคำนวณดัชนีราคา โดยใช้กรุงเทพฯ-ธนบุรีเป็นภูมิภาคฐานมีดัชนีราคาของสินค้าแต่ละชนิดเท่ากับ 100 เพื่อใช้เปรียบเทียบกับภูมิภาคอื่น ๆ อีก 4 ภูมิภาค ได้แก่ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลางและตะวันออก และภาคใต้ และแบ่งแต่ละภูมิภาคออกเป็นเขตเทศบาล(เมือง) และนอกเขตเทศบาล (ชนบท) ข้อมูลราคาสำหรับสินค้าที่เป็นอาหารจะใช้ข้อมูลราคาจาก 4 เดือนเพื่อเป็นตัวแทนของราคาทั้ง 4 ไตรมาสในปี 2513 ส่วนสินค้าที่ไม่ใช่อาหารจะใช้ข้อมูลราคาเพียงเดือนเดียวคือเดือนพฤษภาคม เนื่องจากสินค้าที่ไม่ใช่อาหารราคาจะเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาหนึ่งปีก่อนข้างน้อย ต่างกับอาหารที่มีการเปลี่ยนแปลงของราคามากกว่า ผลการสร้างดัชนีราคาสำหรับกลุ่มสินค้าหลัก 7 กลุ่ม (อาหารและเครื่องดื่ม เครื่องนุ่งห่มและรองเท้า เคหสถาน การตรวจรักษาและบริการส่วนบุคคล พาหนะการขนส่งและการสื่อสาร การบันเทิงการอ่านและ

การศึกษา ยาสูบและเครื่องดื่มมีแอลกอฮอล์) พบว่าได้ข้อสรุปที่สำคัญสามประการ คือ ประการแรก ราคาสินค้าในแต่ละช่วงฤดูกาลไม่เปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ ถึงแม้ราคาอาหารจะมีการเปลี่ยนแปลงตลอดทั้งปีแต่รูปแบบของราคาโดยเปรียบเทียบระหว่างภูมิภาคไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ประการที่สอง ระดับราคาระหว่างภูมิภาคค่อนข้างแตกต่างกันอย่างเห็นได้ชัด สำหรับดัชนีราคาสินค้าทุกกลุ่มโดยเฉลี่ยแล้ว ดัชนีราคาของภาคเหนือ และภาคกลางและตะวันออกเฉียงเหนือจะสูงกว่าดัชนีราคากรุงเทพฯ-ธนบุรี ทั้งในเขตเมืองและชนบท ส่วนดัชนีราคาของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะสูงกว่าดัชนีราคากรุงเทพฯ-ธนบุรีประมาณร้อยละ 7 และร้อยละ 4 สำหรับในเขตเมืองและชนบทตามลำดับ ภาคใต้มีดัชนีราคาที่สูงที่สุด โดยสูงกว่าดัชนีราคากรุงเทพฯ-ธนบุรีร้อยละ 10 ในเขตเมืองและสูงกว่าถึงร้อยละ 16 ในเขตชนบท ความแตกต่างของระดับราคานี้ส่วนหนึ่งเป็นผลจากราคาอาหารซึ่งคิดเป็นสัดส่วนร้อยละ 48 ของค่าใช้จ่ายครัวเรือนทั้งสิ้น และประการที่สาม ค่อนข้างตรงข้ามกับที่คาดการณ์ไว้เนื่องจากราคาระหว่างเขตเมืองกับชนบทแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น กล่าวคือ ถึงแม้จะมีความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างภูมิภาค แต่ภายในแต่ละภูมิภาค ดัชนีราคาของเขตเมืองและเขตชนบทจะใกล้เคียงกัน โดยเฉพาะภาคเหนือที่ดัชนีราคาใกล้เคียงกันมากอาจเนื่องจากในเขตชนบทที่ราคาอาหารแพงจะถูกชดเชยด้วยราคาสินค้าที่ไม่ใช่อาหารที่ถูกกว่าในภาคตะวันออกเฉียงเหนือราคาในชนบทถูกกว่าในเมืองเล็กน้อย เนื่องจากราคาอาหารและสินค้าที่มีใช่อาหารถูกกว่า ในขณะที่ภาคกลางและตะวันออกเฉียงเหนือราคาสินค้าที่มีใช่อาหารในชนบทจะแพงกว่าเล็กน้อย ความแตกต่างของระดับราคาระหว่างเมืองและชนบทอาจเห็นได้ชัดที่สุดในภาคใต้ โดยดัชนีราคาเท่ากับ 110 และ 116 สำหรับเขตเมืองและชนบทตามลำดับ เนื่องจากราคาอาหารและสินค้าที่มีใช่อาหารในชนบทแพงกว่าในเมือง

การศึกษาที่จะกล่าวถึงต่อไป เป็นการศึกษาถึงวิธีวัดความยากจนและความเหลื่อมล้ำกันในประเทศไทย โดยใช้วิธีการวิเคราะห์และศึกษาเชิงประจักษ์ Duangkamon Chotikapanich (1990) ได้วิเคราะห์ถึงปัญหาการวัดระดับความยากจนในประเทศไทย และหาวิธีที่เหมาะสม โดยในการศึกษานี้ Duangkamon ได้สร้าง Adult-equivalent scale เพื่อนำมาปรับค่าใช้จ่ายของครัวเรือนให้เป็นค่าใช้จ่ายต่อคน และคำนวณดัชนีราคารายพื้นที่ของแต่ละภูมิภาค เพื่อนำไปสร้างดัชนีชี้วัดความยากจนและความไม่เท่าเทียมกัน ในที่นี้จะกล่าวถึงในรายละเอียดเฉพาะการสร้างดัชนีราคารายภูมิภาค โดย Duangkamon ได้ทำการแบ่งภูมิภาคออกเป็น 5 ภูมิภาค (ภาคเหนือ กลาง ตะวันออกเฉียงเหนือ ใต้ และกรุงเทพฯ) ในแต่ละภูมิภาคแบ่งเป็นเขตย่อยอีก 3 เขตย่อย (เขตเทศบาล เขตสุขาภิบาล และหมู่บ้าน) และแบ่งกลุ่มครัวเรือนออกเป็น 10 กลุ่มตามค่าใช้จ่ายของครัวเรือนเรียงลำดับจากครัวเรือนยากจนที่สุดถึงครัวเรือนร่ำรวยที่สุด ซึ่งการสร้างดัชนีราคารายภูมิกาคนี้ค่อนข้างแตกต่างกับวิธีของ Oey Meesook (1976) ที่แบ่งดัชนีราคาของแต่ละภูมิภาคออกเป็นเพียง 2 เขตย่อย คือ เขตเทศบาลและนอกเขตเทศบาล และใช้วิธีคำนวณดัชนีราคาด้วยสูตรดัชนีราคาที่ตัด

แปลงมาจากสูตรของลาสเปร์ (Laspeyres Formula) แล้วถ่วงน้ำหนักด้วยสัดส่วนค่าใช้จ่ายของครัวเรือนในภูมิภาคที่ใช้เป็นฐาน แต่ Duangkamon ใช้วิธีการคำนวณแบบเปรียบเทียบเชิงกลุ่มที่เรียกว่า Geary – Khamis System (G-K System) และใช้ข้อมูลราคาจากกรมการค้าภายใน กระทรวงพาณิชย์ สำหรับข้อมูลปริมาณสินค้าที่ครัวเรือนบริโภคคำนวณจากค่าใช้จ่ายของครัวเรือน (จากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน) หาค่าด้วยราคาสินค้า ดัชนีราคาที่คำนวณได้นี้เป็นดัชนีราคาปี 2518/19 และปี 2524 ซึ่งประกอบด้วย ดัชนีราคาอาหาร ดัชนีราคาเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ดัชนีราคาที่อยู่อาศัย และดัชนีราคาการรักษาพยาบาลทางการแพทย์ ผลการศึกษาพบว่า ดัชนีราคาอาหารในแต่ละภูมิภาคและเขตย่อยไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญ ยกเว้นดัชนีราคาของภาคกลางที่ต่ำกว่าดัชนีราคาของภาคอื่น ๆ เล็กน้อย ผลการศึกษาดัชนีราคาเครื่องนุ่งห่มพบว่า ดัชนีราคาระหว่างกลุ่มครัวเรือนและระหว่างเขตย่อยไม่แตกต่างกันมากนัก แต่เมื่อเปรียบเทียบระหว่างภูมิภาคพบว่า ดัชนีราคาเครื่องนุ่งห่มในภาคเหนือสูงกว่าภาคอื่น ๆ ของประเทศประมาณร้อยละ 10 ผลการศึกษาดัชนีราคาที่อยู่อาศัย จะแยกพิจารณาเป็น 2 ดัชนี คือ ดัชนีราคาเช่า และดัชนีค่าบำรุงรักษาบ้าน พบว่าเมื่อเปรียบเทียบราคาปี 2518 กับราคาปี 2524 พบว่าดัชนีราคาเกือบทั้งหมดลดลง โดยในภาคเหนือและอีสานลดลงเล็กน้อย แต่ดัชนีราคาในภาคกลาง ใต้ และกรุงเทพฯ ลดลงเกือบร้อยละ 40 ซึ่งหมายความว่าราคาในภาคกลาง ใต้ และกรุงเทพฯ เพิ่มขึ้นช้ากว่าราคาของภาคเหนือและภาคอีสาน ดัชนีราคาเช่าใช้วิธีหารราคาโดยใช้ Hedonic regression technique พบว่าราคาในกลุ่มย่อยอื่น ๆ เพิ่มขึ้นเร็วกว่าดัชนีของเขตเทศบาลภาคเหนือที่ใช้เป็นฐาน ผลการศึกษาดัชนีราคาการรักษาพยาบาลพบว่า ในปี 2524 ราคาในแต่ละกลุ่มรายได้ย่อยไม่แตกต่างกันมากนักในภูมิภาคเดียวกัน แต่มีความแตกต่างระหว่างภูมิภาคเล็กน้อย เนื่องจากแต่ละภูมิภาคมีปัญหาความยากจนไม่เท่ากัน

งานศึกษาเกี่ยวกับความยากจนในประเทศไทยอีกงานหนึ่งเป็นของ Isra Sarntisart (1993) ซึ่งศึกษาเกี่ยวกับผลของการคุ้มครองอุตสาหกรรมที่มีต่อการกระจายรายได้ โดยใช้วิธีการศึกษาแบบ Computation General Equilibrium เพื่อหาขนาดของการกระจายรายได้และสถานการณ์ความยากจนในประเทศไทย นอกจากนี้ยังใช้วิธี Social Accounting Matrix เพื่อประมาณค่าอุปสงค์ของผู้บริโภค ส่วนหนึ่งในการศึกษานี้ได้สร้างดัชนีราคารายภูมิภาคเพื่อใช้ในการศึกษาอุปสงค์ของผู้บริโภค วิธีที่ใช้ในการสร้างดัชนีราคารายภูมิภาคจะแตกต่างจากการศึกษาของ Duangkamon Chotikapanich (1990) และ Oey Meesook (1976) โดยได้แบ่งเป็นดัชนีราคาของ 5 ภูมิภาค ได้แก่ กรุงเทพฯ ภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคกลาง ภาคใต้ และใช้ราคาของกรุงเทพฯ เป็นฐาน และสร้างดัชนีราคารวมค่าใช้จ่าย 10 ประเภทที่ถ่วงน้ำหนักด้วยค่าถ่วงน้ำหนักจากกรมเศรษฐกิจการพาณิชย์ และค่าถ่วงน้ำหนักค่าใช้จ่ายของครัวเรือนจากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือน ผลพบว่าดัชนีราคาที่คำนวณได้ในทุกภาคจะต่ำกว่าดัชนีราคาของกรุงเทพฯ ซึ่งดัชนีราคาที่ได้นี้มีประโยชน์ในการเปรียบเทียบระดับค่าครองชีพในแต่ละพื้นที่ การปรับเส้นความยากจนด้วยการ

เปลี่ยนแปลงดัชนีราคาทั่วไป เป็นการไม่คำนึงถึงความแตกต่างของระดับราคาและการเปลี่ยนแปลง
ในราคาสินค้าในแต่ละภูมิภาค ซึ่งจะทำให้เส้นความยากจนที่คำนวณได้ในภูมิภาคอื่น ๆ ที่ไม่ใช่
กรุงเทพฯ สูงกว่าความเป็นจริง กล่าวคือ อาจทำให้มีจำนวนคนยากจนมากกว่าความเป็นจริง